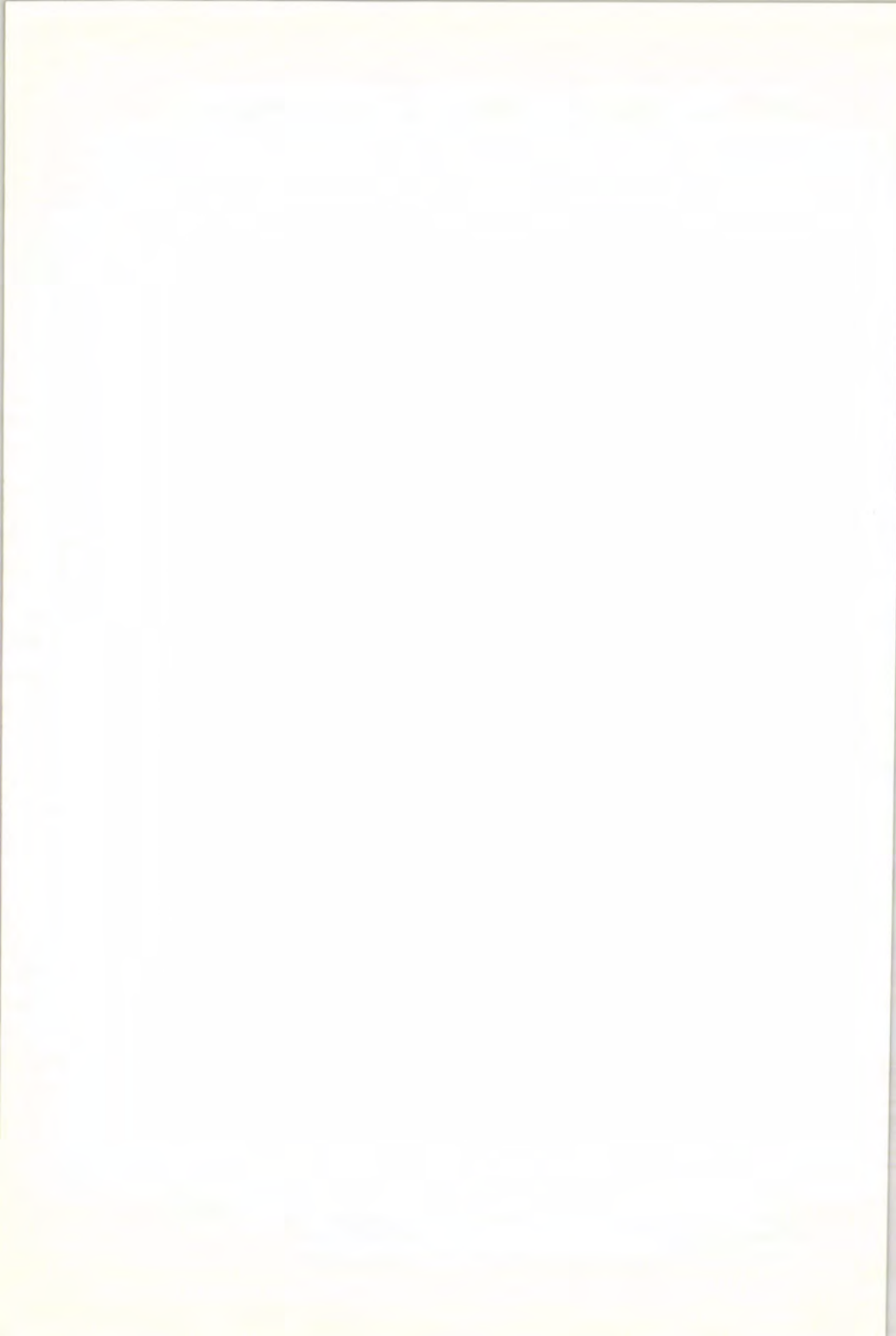

A Magyar Tájékozódási Futó Szövetség
„Szélrózsa 1989” évkönyv mellélete

TÉRKÉPVILAG
A TIT TERMÉSZETTUDOMÁNYI STÚDIO
TÉRKÉPBARÁTOK KÖRE ELŐADÁSAIBÓL

Budapest, 1988 május

NÉMETH FERENC

A LAZÁR-TÉRKÉP SZERKEZETE

Hrenkó Pál kedves barátom hívta fel figyelmemet a Lázár-térkép szerkezetének néhány problémájára. A vizsgálódás elején arra a következtetésre jutottam, hogy a szokásos módszer, a modern térképekkel történő összehasonlítás nem tár fel minden részletet, mert az összehasonlításhoz használt térkép - kétségtelenül meglévő és kiküszöbölhetetlen - torzításai is szerepelnek a két térkép különbözőségeiben. Ugyanis a Föld torzításmentesen síkba ki nem teríthető téralakzat, ezért síkban történő ábrázolása mindig elkerülhetetlen torzításokat tartalmaz. A térképszervezők ügyeskedése igyekszik ezeket a minimumra csökkenteni, illetve a célnak megfelelően egyes tulajdonságokat nulla torzulásúra venni. Így van szögtartó és területtartó vetületű térkép. Hossztartó, amely minden irányban torzulásmentes távolságokat ábrázol, természetesen nem szerkeszthető.

Az elmondottakból következik, hogy a Lázár-térkép szerkezetének vizsgálatához azt a módot választottam, hogy a földrajzi fókálózat vonalait rászerveztettem térképünk egy másolatára. Először mind szélességi, mind hosszúsági értelemben fokonként, majd a szélességi vonalakat félfokonként rajzoltam meg. Olyan térképet nem találtam, amelynek helységnévrajza alapján egyértelműen lehetett dolgozni. Végül a Pallas Nagy Lexikon Gönczy Pál által szerkesztett megye térkép sorozatában találtam meg a célnak megfelelően használható térképeket. Különösen a Horvát-Szlavon részen volt hasznos, mert a névrajza inkább hasonlított a Lázár-térképhez, mint az újabb térképeké.

A fókálózat felszerkesztése után a méretarány megállapítása következett. Először azt gondoltam, hogy valamennyi adat lemérése után ezek középértékéből számítom ki a használható méretarányt. Ugyanis eddigi vizsgálatot végzők mind más eredményt kaptak. Mégegyszer szemügyre véve a térkép szegélyét - álló helyzetben az alján, de helyesebb elhelyezésben fekvő téglalap alakban a Ny-i oldalán - található a térkép léptéke. Beosztásával érdemes megismerkedni. Háromféle osztás található. A középső van beszámozva négyesével 80-ig. Ezek a mérföldek. Minden mérföld négy kisebb részre van felosztva. Egy kis osztás 1000 öl, vagyis egy mérföld 4000 öl. Továbbá minden 4 mérföld, amelynek száma feltüntetett, még egy vonallal el van különítve. Ez a legnagyobb osztás egy hüvelyknek felel meg a térképen. Ebből a méretarány: a térképi egy hüvelyknek felel 4 mérföld, azaz 16 000 öl, s mivel egy öl 72 hüvelyk, végül 1 152 000 hüvelyk. Vagyis a méretarány mai írásmóddal 1 : 1 152 000 / Bendefy 1 : 1 125 360, Hrenkó 1 : 1 120 000, Érdi-Krausz 1 : 1 108 000 méretarányt állapított meg attól függően, hogy a térkép mely részén mérték/.

A kapott méretarányt ezután a fókálózat lemért adataival ellenőriztem, s egyúttal a térkép hossztorzulásaira is tájékoztató adatokhoz jutottam. Ehhez először a Föld méreteiből számítottam ki az egy foknak megfelelő távolságokat. A nálunk használatos Bessel-, Kraszovszkij-, illetve UGGI ellipszoidokat figyelembe véve - hazánk földrajzi szélességeinél - a meridián

mentén lévő egy fok szélességkülönbségnek átlagban 111 170 m felel meg. Ez a meghatározott 1:1 152 000 méretarányban 96,5 mm-t tesz ki, fél foknál 48,25 mm-t.

Szélességi vonalak mentén a hosszúságkülönbség egy fokának méter értéke É-felé haladva természetesen csökken. A csökkenés a földrajzi szélesség cosinusával arányos. A térképünk méretarányában például 44° szélességnél 69,42 mm, 47° -nál 65,81 mm, 49° -nál 63,31 mm.

Ezután lemértem a meridiánok menti fél-fokok hosszát mm-ben és 48,2 mm-től való eltéréseiket táblázatban foglaltam össze / 1.táblázat /. Itt meg kell jegyezni, mivel az eltérésekre voltam kíváncsi, s lényeges volt az eltérések értelme, ezért a geodéziai vizsgálatoknak megfelelően a lemert adatokból vontam ki a 48,2 mm-t. Így a hosszabb adatok eltérései +, míg a rövidebbekéi - előjelet kaptak, ezzel egyértelmű az előjelek jelentése is. A lemert 85 adatból 2 túl rossz, a maradék 83 adatból + 5 mm-en belüli eltérést mutatott / vagyis a távolság 10 %-án belül / 30 adat, az összes 36 %-a. A 83 adat eltéréseinek megoszlása a következő:

0-10%	11-20%	21-30%	31-40%	41-50%	51-60%	61-70%	71-80%
30	29	5	10	4	2	2	1
36%	35%	6%	12%	5%	2,4%	2,4%	1,2%

A szélességi vonalak menti egy fokok hosszát a szélességként számított adatokhoz viszonyítottam / 2.táblázat első oszlop /, s az eltéréseket ugyancsak táblázatban állítottam össze / 2.táblázat /. A lemert 84 adatból 3 túl rossz, a maradék 81 adat eltéréseinek megoszlása a következő: / itt 10 %-nak 7 mm-t vettem /

0-10%	11-20%	21-30%	31-40%
51	19	4	7
63%	24%	5%	8%

Azonnal feltűnt, hogy a szélességi vonalak mentén, vagyis Ny-K-i irányban inkább megfelelnek a valóságnak a távolságok, mint a meridiánok mentén É-D-i irányban. A szélesség mentén 20 % alatti eltérés az adatok 87 %-nál található, míg a meridián mentén 71 %. A két eltérés eloszlás összesítésben:

0-10%	11-20%	21-30%	31-40%	41-50%	51-60%	61-70%	71-80%
81	48	9	17	4	2	2	1
49%	29%	6%	11%	2%	1,2%	1,2%	0,6%

Gondoljuk meg, hogy egy hüvelyk térképünk méretaránya szerint 30,344 km, vagyis ezen a távolságon 10 % 3 km, 20 % 6 km-nek felel meg. A térképünk zömében tehát fantasztikusan jó adatokat tartalmaz, valóban csak elenyésző adat a hibás.

Képeztem a meridián menti adatok középértékét, ez 50,1

mm-nek adódott + 1,9 mm-el többnek, mint a méretarányból számítható 48,2 mm. A szélességi vonalak menti adatok számtani közepe 63,7 mm, ez a súlyozott középtől a 66,2 mm-től - 2,5 mm-el kevesebb. Az a tény, hogy a meridián mentén minimálisan csökkenteni, a szélességi vonal mentén minimálisan növelni kellene az adatok alapján a léptékből megállapított méretarányt, ennek jóságát bizonyítja.

Az eltérések előjelét is célszerű szemügyre venni. Az

Meridiánok mentén:

N			K			Össz.		
+	0	-	+	0	-	+	-	
19	1	2	8	1	11	27	2	13
16	1	10	4	2	10	20	3	20
35	2	12	12	3	21	47	5	33

Szélességi vonalak mentén:

11	1	10	11	-	15	22	1	25
7	3	11	3	1	11	10	4	22
18	4	21	14	1	26	32	5	47

Összesítésben:

30	2	12	19	1	26	49	3	38
23	4	21	7	3	21	30	7	42
53	6	33	26	4	47	79	10	80

1. és 2. táblázatból megállapítható, hogy az előjelek Ny-on inkább pozitívok, K-en viszont negatívok, valamint É-on pozitívok, D-en negatívok. Ha négy negyedre osztjuk a térképet és így vizsgáljuk az előjelek alakulását, akkor a következő összeállításokat alakíthatjuk ki sorjában:

Végösszesítésben a pozitív és negatív előjelek 1 kivétellel egyeznek.

Az eddig elmondottakból a következőket szűrhetjük le: általában a térkép távolságadatainak zöme / 78 %-a / nagyon jó, az 5 túl rossz és 9 kirívó adatot leszámítva is még "elmennek" a 17 %-t kitevő hátralévő távolságok. Az eltéréseket négy csoportra oszthatjuk:

- vannak a térkép belsejében elszórtan a környezetüktől eltérő értékek, ezek valószínű a térkép eredeti összeállítójának /Lázar kanonoknak /, illetve munkatársainak adat hiányból adódó hibázásai,
- szembetűnő a két pajzs és a keretek elterelő, torzító hatása. Az az ember érzése, mintha egy térkép-fogalmazványt az adott keretek közé préseltek volna be,
- van egy D-ről É felé haladó nyúlás,
- van egy Ny-ről K felé haladó zsugorodás.

Ezek az észrevételek, amelyeket a lemért adatok is alátámasztanak, továbbá a felszerkesztett fókálózat képe is mutat, olyan benyomást keltenek, mintha térképünket valamilyen vetületben szerkesztették volna. Erre vonatkozóan is végeztem vizsgálatokat.

Először az É felé haladó nyúlásnak kíséreltem meg valamilyen magyarázatot adni. Ma ismertek olyan hengervetületek, amelyeknél ez a nyúlás fennáll. Néhány ilyen hengervetület egyenleteivel átszerezve az ellenőrző hosszakat és elvégezve az eltérés képzéseket, kiderült, hogy az így keletkezett

eltérések jóval nagyobbak, mint a változatlan hosszakkal törté-
 nő összehasonlítás. Tehát ez az elképzelés nem állt fenn a tér-
 kép szerkesztésekor.

A K felé haladó zsugorodás és a meridiánok elgörbülései
 a Ptolemeus-féle kúpvetültre emlékeztetnek. Vetületi egyenle-
 teivel több változatban átszámoltam az ellenőrző hosszakat,
 ezekkel hasonlítottam össze a térképről lemerített adatokat. Az
 eredmény: itt is rosszabb eltérés értékeket kaptam, mint az
 eredetileg használt adatokkal.

A henger-, illetve kúpvetület szerinti összehasonlítás
 rosszabb eredményei kizárják, hogy a térképünk valamilyen vetü-
 leti rendszerben készült volna. Valószínű, egyszerű derékszögű
 hálózat volt a térképi alap, amelybe a mágnesstűvel felszerelt
 utazó napórával meghatározott irányok szerint szerkesztették
 be a távolságokat a napi járóföld / 30 km / egyenlő egy hüvelyk
 alapon. Tehát a hibák az első két forrásból származhatnak és az
 É felé nyúlás, a K felé zsugorodás általános tendenciái is vala-
 hogy ezeknek a következményei. Vagy esetleg valami más lehet az
 oka.

Továbbá vizsgáltam a földrajzi hálózat elcsavarodását,
 amely összefügg a térkép felfedezése óta sokak által kifogásolt
 tájolásával. 97 meridián és 96 szélességi vonal darab elhajlá-
 sát mértem meg a természetes É-től, vagyis fekvő téglalap hely-
 zetben a rövidebb oldaltól. Ez 90°-kal elforgatott helyzetet
 jelent a pajzsok és a keret felírásaihoz képest.

A meridián ívdarabok szögértékei 355°-85° között vannak,
 középértékük 33,1° / 3.táblázat /. Az eltérések szóródása:

0-10°	11-20°	21-30°	31-40°	41°-
44	31	13	7	2
46%	32%	13%	7%	2%

A szélességi vonaldarabok szögértékei 87°-163° között
 vannak, középértékük 121,4° / 4.táblázat /. Az eltérések szóró-
 dása:

0-10°	11-20°	21-30°	31-40°	41°-
45	29	17	4	1
47%	30%	18%	4%	1%

A két irányú eltérések összevontan:

0-10%	11-20%	21-30%	31-40%	41°-
89	60	30	11	3
46%	31%	16%	6%	1%

A két vonalrendszer függetlenül kiszámított középértéke
 egymástól 88,3°-kal tér el. 1,7° a hiba, ennyivel kevesebb
 mint 90°, tehát meglepően jók a középértékek. A kettő középér-
 téke a 90° közbezárt szög figyelembe vételével 32° / 122°/, ez-
 zel az értékkel fordul el a földrajzi fókálózat K felé a fekvő
 téglalap helyzetben. Vagy a kiadott álló téglalaphoz 58°-kal
 Ny-ra.

Mi okozhatja ezt a $32^{\circ} / 58^{\circ}$ /-os elfordulást ? Gondoltam, hogy a mágneses elhajlás figyelmen kívül hagyása. Ez az elképzelés sem helyes, mert abban az időben az elhajlás K-re 6° körül lehetett / dr Bartha György professzor adataiból extrapolálva lényegesen kevesebb. / Columbus az Azori szigeteknél 1492. IX. 13-án $5,5^{\circ}$ nyugati elhajlást állapított meg, ez is beleillik Bartha György adatsorába /.

Az elfordulásra a Térképészeti Közlöny szerkesztője 1931-ben megjegyezte, hogy valószínű, így fért be az ábrázolni kívánt terület az adott téglalap keretbe. Ez látszik elfogadhatónak.

Most, hogy az elcsavarodás mértéke is ismertté vált, a tényleges földrajzi hálózatot hozzászerkesztettem a térképi adatok alapján megszerkesztett földrajzi hálózathoz. A hálózatot derékszögűnek vettem, $48,2$ illetve $66,2$ mm-nek a kis téglalapok meridián-, illetve szélességi vonal menti oldalait. A hozzászerkesztés első illesztésre nem sikerült, mert a középen látszólag jó illesztés a széleken elég nagy hibákkal járt. A keletkezett hibák nagyságából és előjeléből számítva harmadszorra sikerült a legkisebb eltérésű illesztést elérni. A végleges elhelyezésnél lemértem a meridián- és szélességi vonalak menti eltéréseket és ezekből kiszámítottam a tényleges eltérések távolságát és irányának szögértékét. 96 értékpárt kaptam / 5.táblázat /. A távolságok megoszlása:

0-11	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91,7 mm
17	21	21	14	9	1	8	3	1	1
18%	22%	22%	15%	9%	1%	8%	3%	1%	1%

A nagy eltérések zömét a két pajzs és a keret torzítása adja. Ezenkívül komoly hatása van a Dunába bevitt Kalocsa-Tolna közötti törésnek is. Ez a törés a különben helyes Duna ábrázolásnak különleges alakot ad, s hozzávéve a helyes téglalap felállítását, amely valószínű a térképkiadók műve lehetett, elérték, hogy a Duna nagyjából az akkori közismert lefutásához kezdett hasonlítani.

Meg kell jegyezni, hogy már abban a korban is volt jó Duna-ábrázolás. Egyik ismert ilyen mű Martin Behaim / 1459 Nürnberg - 1506 Lízabon / által 1492-ben készített glóbus, mely Nürnbergben található a Német Nemzeti Múzeumban.

Az, hogy Behaim 1492-ben glóbusán jó Duna ábrázolást készített, s Lázár-térkép kora általános térképi ábrázolásával ellentétben, a helyes Duna folyást mutatja 1514-ben, azt a gondolatot sugalja, hogy kellett lennie Mátyás király udvarában egy jó Magyarország térképnek, amely kikerült Nürnbergbe, és amely alapján dolgoztak Lázárék. / Ez nem a Roselli vonal. / Végezetül célszerű elgondolkozni azon, hogy az 1526 előtti Magyarország politikai súlya, gazdasági helyzete más volt Európában, mint napjainkban. S ez a más helyzet más adottságokat és lehetőségeket biztosított. Mai lehetőségünk alapján nem lehet megítélni az 1526 előtti lehetőségeket. Gondoljunk csak Zsigmond magyar királyra / 1387-1437 /, aki Német-Római császár is volt / 1414-1437 /, s ekkor Buda volt a Rajnától

Erdély K-i határáig terjedő területnek a fővárosa. Ez a lehetőség fellendítette a gazdasági életet, a művészetet, a tudományt. Ennek számos emlékét ismerjük. Ne csodálkozzunk, hogy ennek a korszaknak egyik utolsó hírneműje a jó Lázár-térkép, amely a körülmények és előzmények ismeretében természetes teljesítmény volt.

Talán előkerül valamikor, valahonnan egy Mátyás-, vagy esetleg egy Zsigmond-kori térkép, amelyen a jó Duna szerepel. Ez lehetett kiinduló alapja a Lázár-térképnek, s amelyet Lázárék helyszíni munkájukkal számos adattal kiegészítettek, kibővítettek.

+ + + +

Az előadás után természetesen tovább foglalkozom a Lázár-térképpel, s az 5. táblázatban szereplő 96 eltérés-pár irányszögei úgy tűnnek, hogy három csoportba foglalhatók. Képeztem mindhárom csoport számtani közepét. Az első csoport az ÉNy-i rész 26 értéke, amelynek számtani közepe $32,5^{\circ}$. A második csoport a DNy-i rész 31 adata $129,3^{\circ}$ középpértékkel, míg a harmadik csoport a középső és K-i rész 39 adata $238,6^{\circ}$ középpértékkel. Ezek a csoportok jól elkülönülnek egymástól, határaikon az adatokban éles törések vannak.

Ez a három - egymástól jól elkülöníthető - rész felveti azt a gondolatot, hogy 3 személy helyszínelte az országot. Az egyik kétségtelen Lázár kanonok, a másik Ziegler, hiszen Tanstetterhez irt levelében megemlékszik arról, hogy 1514-ben amikor a parasztok forrongtak, nem kis veszély között járták az országot. A harmadik talán Brodarics István szerémi püspök lehetett. Ha ez így volt, akkor minden valószínűség szerint Brodarics csinálta a DNy-i részt, hiszen ott volt otthon. Lázár a középső és K-i részt, Ziegler az ÉNy-it, vagy fordítva? Ma már ki tudja ezt?

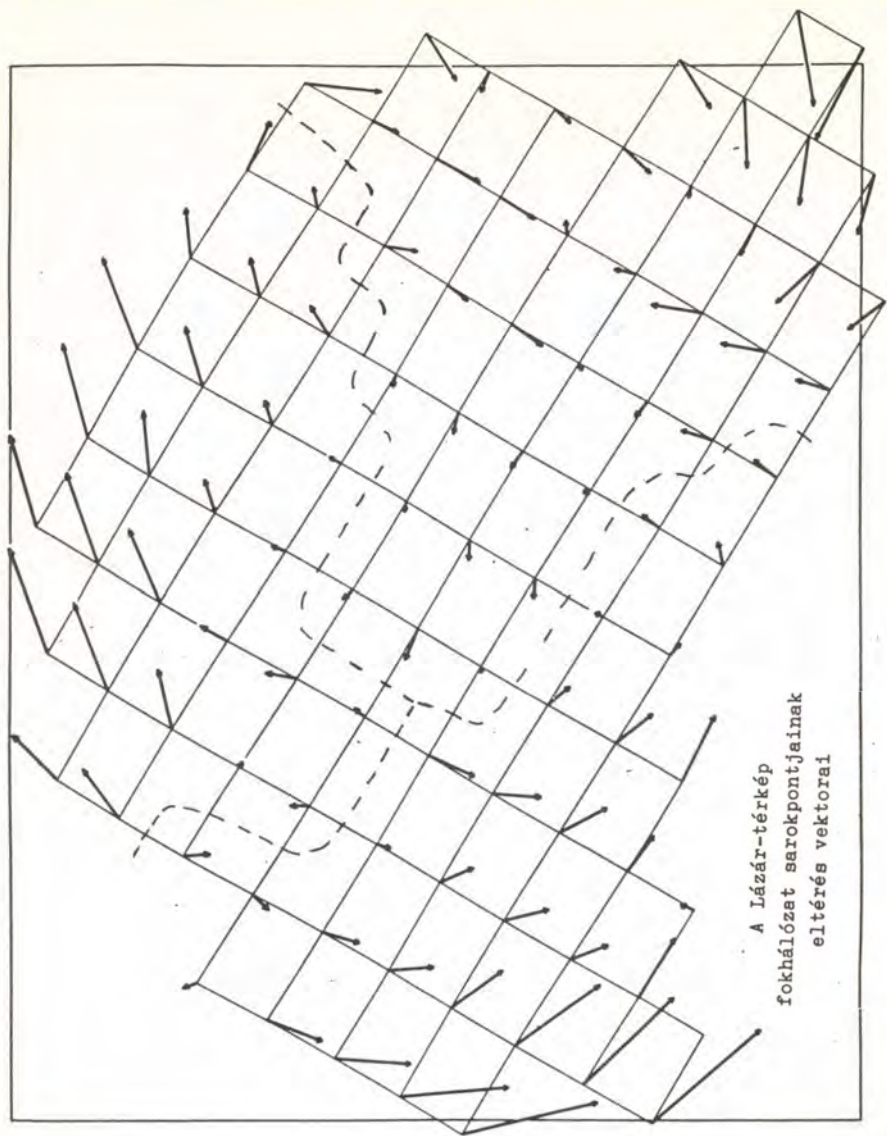
/Elhangzott 1987. február 11-én/

A Lázár-térkép
fokhálózat sarokpontjainak
eltérés vektorai

LÁZÁR: A DEÁK, ÉS TÉRKÉPE

Vannak, akik szerint a Lázár-térkép kérdéseinek boncolgatása elcsépeelt, kifacsart téma, amellyel csak akkor érdemes tovább foglalkozni, ha új, történelmi dokumentum kerül napvilágra. Magam is szívesebben olvasnék megtalált, hiteles adatokról, mint hogy írjak képzeletbeliekről. Mégis azt hiszem, amíg az első ismert, részletes Magyarország-térképünkkel kapcsolatban nincs minden bizonyítottan tisztázva, addig kötelességünk, hogy a hiányzó ismereteket elfogadható feltételezésekkel közelítsük meg. Minél többirányú, megalapozott feltevésekre van szükség, amelyeket rendszerezve, összehasonlítva és rangsorolva meghatározhatjuk a pillanatnyilag legvalószínűbb megoldás-láncolatot. Emellett őriznünk kell a kevésbé valószínűeket is, mert bármikor felbukkanhat egy újabb adat, amely értékelésünket megváltoztathatja. Ehhez a feltevésgyűjteményhez szeretnék a következőkkel hozzájárulni.

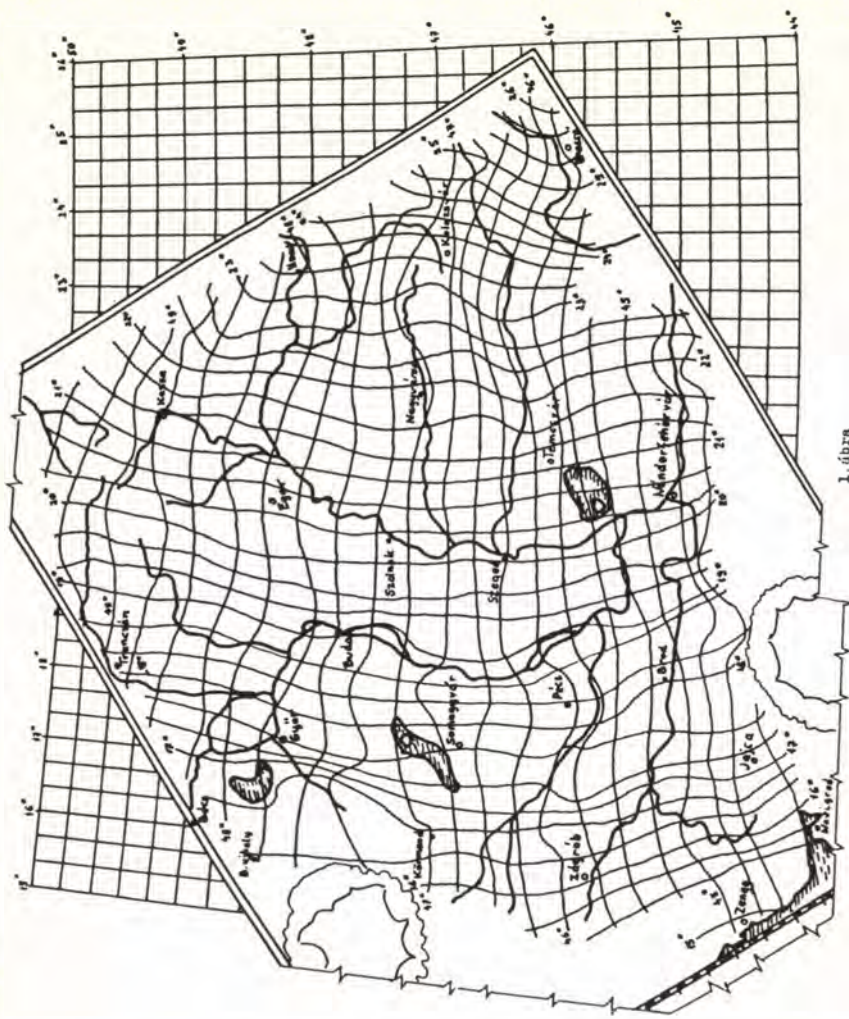
Lázár személyével és műve keletkezésével kapcsolatban magának a térképnek fogok kérdéseket feltenni, és a kapott "válaszokat" igyekszem elfogulatlanul értékelni. Az így kialakuló feltételezéseimnek nem a valóságát, hanem a lehetőségét szeretném bizonyítani.

Az első kérdés az, hogy használt-e Lázár a térkép megszerkesztéséhez vetületet? Ennek elbírálására az 1. ábrán rárajzoltam a térképre a valóságos földrajzi fokbeosztást a meridián mentén 15°, erre merőlegesen 20 percként. Az eredmény azt mutatja, hogy a hossz-, szög- és területtorzulások teljesen szabálytalan eloszlásúak. Ebben természetesen a helyrajzi adatok pontatlansága is közrejátszik, az összkép mégis indokolja annak a megállapítását, hogy a Lázár-térkép nem támaszkodik semmiféle vetületre.

A következő kérdés: csillagászati helymeghatározáson alapul-e legalább a fontosabb városok megjelölése? Hazánk területén akkor még kevés csillagászati helyrajzi koordináta volt ismeretes. Apianus 1524-ben *Cosmographia* című művében valószínűleg valamennyi ismert adatot közzétett. Ez az akkori Magyarország összesen tizenegy várost jelent. Ebből négy a Fertő-tó körül helyezkedik el, közülük csak Sopront vettem figyelembe. A fennmaradó nyolc város lázári helyét a 2. ábrán körökkel jelöltem.

Kiválasztottam két távoli várost: Pozsonyt és Kassát, és feltéve, hogy ezek Apianus koordináta-adatainak megfelelően vannak bejelölve, megrajzoltam az ennek megfelelő fok-hálózatot / függőlegesen a szélességi-hosszúsági foktávolság-aránynak megfelelően /. Keresztekkel jelöltem, hogy hova kellett volna kerülni a többi hat városnak, ugyancsak Apianus adatai alapján. Az eltéréseket pontsorral jelöltem.

Az ábráról látható, hogy Lázár nem használta fel az akkor ismert koordinátákat. Ezek különben is elég pontatlanok, többször tíz kilométernyi hibát is adtak volna átlagosan. Lázár térképe ennél sokkal pontosabb. Mégsem valószínű az sem, hogy valami ismeretlen, de pontosabb koordináta-táblázatot használt.

1. дора

A 2. ábrán azt is feltüntettem egy-egy csillaggal, hogy a hat városnak hol kellene lenni a mai, pontos koordináták szerint / ugyancsak Pozsonyra és Kassára támaszkodva /. Az eltérések fele kisebb, másik fele nagyobb, mint az előző esetben, az irányuk is változó. Ez azt mutatja, hogy Lázárnak más, pontosabb adatai sem voltak.

Apianus adatai nemcsak pontatlanok, de a számuk és elhelyezkedésük sem teszi lehetővé, hogy ezek alapján az ország távolabbi részeit is vázolják. A 2. ábra azt is mutatja, hogy a déli országrészekben nincsenek csillagászati koordináták, Apianus nem tudott ilyenekről.

Úgy látszik tehát, hogy Lázár a térképkészítés során nem épített koordinátákra, vetületre, vagyis a kor térképtudományának alappilléreire. Ez különös volna egy tudós térképészről. Vajon tudós volt-e Lázár, vagy csak az országot ismerő ügyes rajzoló? A térkép díszfelirata adhat erről felvilágosítást. A középkori latinban nem jártasak számára előrebocsátom, hogy az akkori szövegekben sok rövidítést használtak. Így például egyes betűk fölé húzott vízszintes hullámvonal $\bar{m}$, vagy $\bar{n}$ betűt helyettesített, szóvégen gyakran az egész végződést / pl.: -orum /. Az alul áthúzott szárú $\underline{p}$ betűt egyértelműen per-nek kellett olvasni.

Ezek figyelembevételével a díszfelirat első mondata a következő alakban írható: "Tabula Hungarie ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Cardin. Strigoniensis Secretarium... , ... congesta". Fordítása: Magyarország térképe négy oldalon, Lázár, a néhai esztergomi érseknek, Tamásnak titkára... által összeállítva. A felirat nem nevezi Lázárt tudósnek, térképésznek, nem ír a neve mellé a korban szokásos latinos vezetéknevet, sőt családi nevet és rangot sem. Ez megengedhetetlen lett volna, ha valóban tudósról van szó. Ennek alapján feltételezhető, hogy Lázár nem volt tudós, sem rangos ember.

A latin szövegben a kipontozott helyen még két szó áll. Ezeket a 3. ábrán eredeti alakjukban külön lerajzoltam, mert külön figyelmet érdemelnek / bár az előbbi feltételezést nem befolyásolják /. Az első szó: virum, ez a vir / =férfi / tárgyesete lehet. A második: expertuz, ilyen latin szó nincs. Expertus-t ismerünk / =tapasztalt /, ennek azonban szintén tárgyesetben kellene lenni: expertum alakban. A szó végén azonban m betűt sem kiírva, sem rövidítve nem látunk, helyette egy német z betű áll.

A szakirodalom a szóvégi z betűt sajtóhibának tekinti, és m betűvel helyettesítve a két szót "tapasztalt férfi"-nek fordítja. Indokoltan teszi, hiszen már Vavassore korabeli Lázár-térkép másolatán is az így javított expertum alakot láthatjuk. Mégis különös, hogy a díszfeliraton, amelyet minden érdekelt fontos személyiség előzetesen átolvas / hogy neve és rangja jól szerepel-e /, ilyen durva hiba maradjon. Az expertus tárgyesetét és az egyeztetés szükségességét még a fametsző is ismerte!

Különben is a "tapasztalt férfi" főlégsleges jellemzés, e nélkül sem gondolta volna senki, hogy a térképkészítő Lázár tapasztalatlan nő volt. Ez a semmitmondó, vállveregető megjegyzés

nem illik a szigorú tömörséggel megszerkesztett díszfeliratba, ahol még a királynak is csak a legfontosabb címeit sorolták föl. Ha mégis ide került, annak egyetlen ésszerű indokát abban látom, hogy a felirat szerzői / Apianusék / ezzel akarták érzékeltetni, hogy Lázár nem tudós, neves, vagy rangos ember, csak egy tapasztalt férfi.

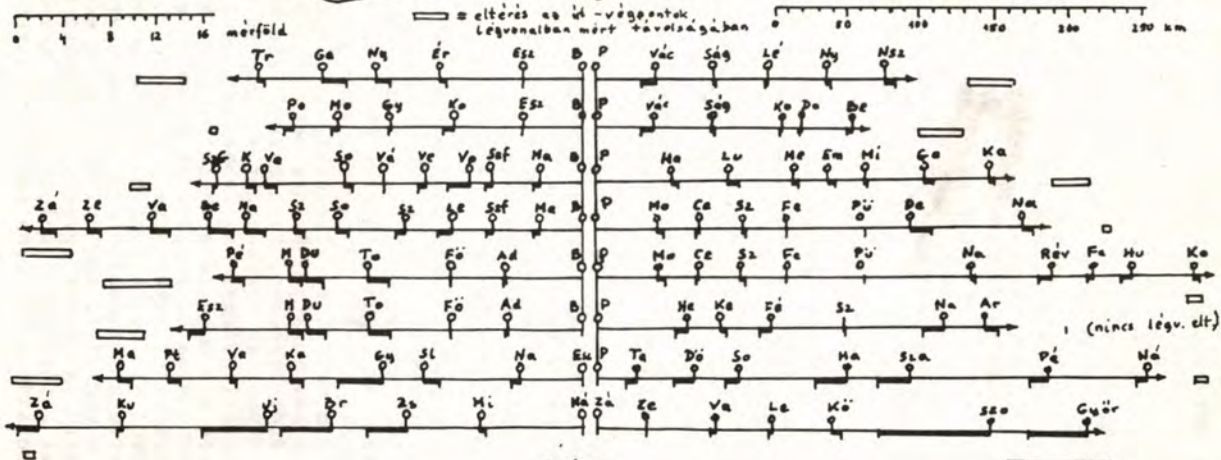
Valószínűbbnek látom azonban, hogy a 3. ábrán látható két szót nem írták hibásan, és ezért a jelentésük valami más. Hogy milyen más fordítás képzelhető el, erre csak egy olyan latin nyelvtudós adhat hiteles választ, aki jártas a középkori, némentországi latin szövegek területén. Én nem vagyok nyelvész, a következő két bekezdés tehát csak műkedvelő okoskodás a részemről, amit legföljebb az érdeklődés felkeltésére szánok.

Az expertus szóvégi z betűje a díszfeliraton még két helyen látható: Lázár nevében / z-hangértékkel / és az auctiorqz / =auctiorque / szó végén "ve", vagy "e" olvasással. A térkép alatti latin szövegrészben is gyakran előfordul a szó végéhez kapcsolt qz végződés que / =és, is / jelentéssel. Úgy látszik, hogy a szóvéghöz kapcsolt z-nek nem hangértéke, hanem rövidítés-jellegű kiegészítő szerepe van, amely magának a szónak az alakját és tartalmát nem módosítja. Ezt figyelembevéve a megmaradó szó: expertu. Ez már nem melléknév, hanem főnév: az expertus / =tapasztalás / egyesszámú ablativusza. Az ablativusz a cselekvés kiindulópontját mutató eset, az expertu jelentése tehát: tapasztalásból / kiindulva /.

A felirat ezek alapján arra utalna, hogy Lázár tapasztalás alapján állította össze a térképet. Minek a tapasztalásáról van szó? Az erre válaszoló szónak birtokos esetben kell lenni. És valóban a virum nemcsak a vir tárgyesete, hanem a vis / =erő / szabályszerű többszámú birtokosa is lehet. Igaz, hogy a klasszikus latinban ez rendhagyó módon virum alakú, de a középkori szövegekben gyakori, hogy még a szabályos "-ium" végződés is "-um"-ra rövidül. Az is lehet, hogy a hiányzó "i" bele van értve a szóvégi rövidítő hullámvonalba. A vis jelentése pedig a szótár szerint nemcsak erő, hanem "belső tartalom" is. Így a 3. ábra két szavának jelentése a következő volna: a belső tartalmak tapasztalásából / vagyis a tények tapasztalatából / kiindulva / ...készítette Lázár a térképet /. Ez már fontos információ: a térkép készítésének módját közli.

Mindez persze csak egy általam lehetségesnek vélt értelmezés, amit nem a latin tudálékosság, hanem a rosszul illeszkedő, fölöslegesnek és hibásnak tűnő két szó jelenléte, és a "hogyan" hiánya kényszerített ki belőlem. De bármilyen legyen is a helyes fordítás, az expertus szóval a felirat Lázár művének tapasztalati úton való létrejöttét kívánhatta kiemelni, amelyhez a tudományt a tovább felsorolt tudósok / Collimitius, Cuspini-anus és Apianus / tették hozzá.

Ha Lázár nem volt tudós, hogyan alkothatott mégis ilyen jó térképet? Csak úgy, ha az országot úgy ismerte, mint a tenyerét. Lázár térképészeti jelentőségét éppen abban látom, hogy munkájával bebizonyította, hogy a XVI. században az alapos helyismeret többet ért, jobb eredményt adott, mint a tudomány. Ez lehet az oka, hogy a következő új Magyarország-térkép

4. ábra

/ Laziusé / egy csomó nem tudós, de helyismerettel rendelkező személyt sorol fel, mint "társszerzőt". Ilyenre eddig nem volt példa. A közreműködőket szerintem nem a köszönet, hanem a térkép helyességének bizonyítása céljából nevezte meg Lazius, minden név mellé odairva, hogy melyik tájegységért "felelős".

Tudományos ismeretek, és ami ezzel jár: korszerű mérő - eszközök nélkül hogyan készíthette Lázár a térképet? A részletes térképre nézve szembetűnik az, hogy sík, vagy enyhén dombos területen, ahol tehát hegyek és mély folyóvölgyek nem jellemzik a települések elhelyezkedését, a feltüntetett városok határozott vonalak mentén sorakoznak. Ilyen például a Cegléd-Dömsöd, Kecskemét-Szabadka, Madaras-Martomos, Tard-Babócsa, Egervár-Lendva sorozat / néhányat a 2. ábrán is feltüntettem /. Ez nem azt jelenti, hogy a sorok melletti üres helyeken nem voltak települések, hanem azt, hogy Lázár a falvak, városok helyét és nevét utazás közben, egy-egy útvonal mentén jegyezte fel. Mivel a folyóvölgyekben is utak vezettek, az itt sorakozó városokra is vonatkozik az előbbi feltevés.

Lázár térképe a fentiek alapján elsősorban nem felületet, hanem útvonalakat ábrázol. Vázolásának alapja az ország útvonalainak a találkozási pontokban összeillesztett hálózata. A latin nyelvű magyarázó szöveg is azzal kezd, hogy térkép itinerarium / útleírás / is. Ebből az is következik, hogy a térkép pontossága az útvonalhosszak mérési módjától függ. Mivel mérhette Lázár az út hosszát? Nagy távolságok természetes mértékegysége akkoriban a napi járóföld volt, feltételezem, hogy Lázár is ezt használta. Ez ellen két jogos kifogás emelhető: a mérés pontatlan, a mértékegység határozatlan.

A pontatlanság csak látszólag nagy. Ha egy napi járó - földnél negyed napot tévedünk, elég goromba a hiba. Mégis, a valószínűségelmélet szerint ez négy napi út után csak fél napra, tizenhat nap után is csak egy napra nő, ami már a távolságnak csak hat százaléka. Ennyi hiba egy korabeli térképen megengedhető volt.

Lázár térképe azonban ennél sokkal pontosabb. A 4. ábra térképvázlatán egyenes vonalszakaszokkal jelöltem a fővárosból kiinduló főútvonalakat / tizenháromat /. Ezeket az ábra alján kiegészítve is ábrázoltam. Az egyenes fölötti körök az útmenti városok térképről átmásolt helyei, az egyenes alatti függőleges vonaldarabkák jelzik a valódi távolságukat. Az eltéréseket a két jel közti fekete sáv mutatja. Szinte megdöbbentő, hogy pl.: a Buda-Zágráb, Buda-Trencsén, Pest-Kassa, Pest-Kolozsvár, Pest-Nándorfehérvár útvonalak hosszúságát a Lázár-térképen tíz kilométeren belüli pontatlansággal meg lehet határozni.

A 4. ábra értékelése kis magyarázatra szorul. Feltételezem, hogy az országos főútvonalak az évszázadok során alig változtak. Ezért / néhány kivételtől eltekintve / a ténylegesnek tekintett úthosszat a jelenlegi főutak mentén határoztam meg. A Lázár-térképen megkerestem az útvonalba eső, biztosan azonosítható helységek közül a nagyjából egynapi járóföldre esőket, vagy irányeltérést jelzőket, és ezeket egyenes vonalakkal kötöttem össze / ez megfelel a térképen ajánlott körzős mérésnek /. A vonalszakaszok hosszát a térképen található méretská-

lával mértem, egy mérföldet / magyar mérföldnek véve / nyolc kilométerrel vettem azonosnak. A térkép alatti német szöveg német mérföldet említ, ennek azonban ellentmondanak a tényleges méretek / a szövegíró nem ismerte a valóságot /.

Nem akartam, hogy kiragadott példák esetleg félrevezessenek, ezért valamennyi, Budáról és Pestről kiinduló fő közlekedési utat / 1-8 / ábrázoltam és megmértem. Ezen kívül öt, ma kétjegyű, de régen valószínűleg szintén főútvonalat is felvettem / Eszékre, Trencsénbe, Vácon át Nagyszombatra, Nagyváradon át Kolozsvárra, Solton át Nándorfehérvárra vivőket /, valamint három, vidéki nagyvárosokat összekötő főutat is. Megjegyzéseim az egyes útvonalakhoz a következők:

Az 1-út akkoriban / korabeli útleírások szerint / Pilis-szántón, Esztergomon át vezetett. Magyaróvárról nem Bécs felé folytattam, mert arra hiányoznak a pontos hely-jelölő körök, helyette Pozsonyba vezettem tovább. Ha Bécs helyzetét a torony középvonalának a Dunával képezhető metszéspontja jelezné, a hiba Budától / Királyhidán át / 6 km volna. A 4. utat Debrecenen túl nem folytathattam, helyette Nagykároly távolságát vizsgáltam. A nagyváradi elágazás számára felvettem Püspökladány /x/ valószínű helyét Nádudvar alatt. Az 5. úthoz Szeged után a Makó-Aradi szakaszt kapcsoltam. Nándorfehérvárra a Solt-Szabadka útvonalon haladtam, ez a legrövidebb. Szegeden át 14 km hibával volna elérhető. A 6. út Mecseken átvezető szakaszán nem volt jól azonosítható helység, ehelyett a Mohácson át vezető utat ábrázoltam. A 7. út Szántód és Nagykanizsa közt akkor nem volt járható, helyette Somogyváron, Nagyszakácsin át mértem a távolságot, mellékutakon. A Zágráb-Győr útvonalon a Lázár térképen nem látható Zelina /x/ községen halad át az út, ezt a szomszédos Rakovec / Rodnok / alapján rajzoltam be. Lendvától Körmenedig egyenes, de / ma már / mellékútvonalon haladtam. Az út további szakaszán / Szombathelyig / mérhető a térkép legnagyobb úthibája / 82 km /.

Az egyenesbe terített útvonalak végén túl üres csíkokkal azt ábrázoltam, hogy mekkora az eltérés az út két végpontja közötti lázári és valóságos légvonal-távolság között. A 18 útból 3 esetben közel azonos, 2 úton rövidebb, a többi 13 esetben azonban jóval, sőt többszörösen nagyobb a légvonal-távolságok hibája, mint az útvonalaké. Ez a tény önmagában, a mértékegységtől függetlenül is valószínűsíti, hogy a Lázár-térkép útvonalak leméréséből kiindulva készült, és nem geometriailag meghatározott főbb pontok közé rajzolták utólag a részleteket.

Az útvonalak pontossága azt a feltevést is alátámasztja, hogy két helység közt a térképen egyenesen mérhető távolság nem a légvonal, hanem az útvonal hosszát adja meg. A térkép német felirata szerintem ebben is téved / "nach der schnur gerad" /. A légvonal-távolság akkoriban kizárólag a madarakat érdekelte. Az utazónak - civilnek és katonának egyaránt - csak az út hossza volt fontos. Az utakat viszont a térkép nem ábrázolja, így csak ez a megadási mód volt a lehetséges. Abban az időben nem is volt olyan mérőeszköz, amellyel a görbe útvonalak hosszát meg lehetett volna határozni.

Mért-e Lázár szövegeket is ? Az utak irányváltásai

gyakran nagyon pontatlanok. Az erős szögtorzulások már az 1. ábrán is szembetűnők. A 4. ábrán példaként megnézzük, hogy a Nagymaros /M/-Visegrád /V/-Vác szöveget milyen pontossággal ábrázolta. A térképen kb. 30° látható, a valóságos kb. 180° helyett. Úgy látszik, hogy Lázár a szöveget nem mérte. Figyelembe vehette azonban a világtájakat. Minden műszer nélkül is megállapíthatta például, hogy Esztergomtól Győrig mindig nyugatnak, Adonytól Tolnáig mindig délnek kell menni, a két útvonal tehát közel merőleges.

A 4. ábra útvonalhosszait én egy mai térképről mértem le, de vajon hogyan mérte Lázár, vagyis mekkora lehetett az a "napi járóföld" amely a feltételezésem szerint Lázár mértékegysége volt? Erre a térkép nem ad felvilágosítást, mert tudományos, vagyis mér föld-beosztás került rá. Ezért a napi út megtételének módját kell vizsgálni.

Nagyobb távolságra lovon, vagy szekéren ment az akkori átlag-utazó. A mérvado tényező tehát a ló. Nem vágató és nem váltott, hanem egyenletes tempóban haladó, saját ló. Az ilyen módon naponta megtehető út hosszát nem a sebesség és az idő szorzata, hanem a ló napi terhelhetősége adja meg, ami valószínűleg nem sokat változott Mohács óta. Ezt a terhelhetőséget száraz földúton felhasználva kapjuk meg az átlagos napi járóföld hosszát. Természetesen minden utazó tudta, hogy rossz talajon és rossz időben rövidebb, a ló átmeneti túlterhelésével hosszabb utat tehet meg. Mégis kellett egy átlagos értéknek lenni, mert a napi járóföld akkoriban elfogadott, és írásban is gyakran említett távolság volt.

Mióta a lovaglószekerező utazást a hintó és a postakocsival váltotta fel, a napi út megnőtt, a távolságot a térképről olvasták le és mér földben adták meg. Maradt azonban egy intézmény, ahol a tartós szekerezés egészen 1945-ig fennmaradt: a katonaság. Magam is utaztam katonaszekéren, egy ízben öt napig egyfolytában. Kévször teherrel, köves úton haladva, minden nap majdnem pontosan 36 kilométert tettünk meg. Utána megszálltunk, pedig még nem volt este. A katonák mondták, hogy ennyit szabad a lónak naponta menni. Az egykori földútra visszavetítve a napi járóföld hosszúságát 32 km-re becsülöm.

Mit írtak erről a korabeli utazók? Traversari 1435-ben a Bécs-Tata távolságot négy napi járóföldnek mondja, ez napi 39 kilométernek felel meg. Dernschwam 1555-ben Eszéktől Esztergomig a tényleges utazással töltött napokon átlag 41 kilométert tett meg. Naplójában a napi járóföldet is említi: csomagjait Tolnából a 10 mér földre, vagyis két napi járóföldre levő Adonyba előreküldte. Ez 8 km hosszú / tehát magyar / mér földnek és 40 km napi útnak felel meg. L'Escalopier 1574-ben Brassótól Eperjesig átlag napi 35 kilométer megtételéről számol be. Eperjesen otthagyták közben megbetegedett utitársát és Pozsonyig gyorsabban halad: napi átlagteljesítménye 42 km. A fenti három utat a 4. ábrán pontsorról jelöltem.

Az útleírások alapján a napi járóföld hosszát 40 km-re vehetnénk, azonban az adatközlők nem átlagutazók, hanem pápai, császári és királyi követek voltak, bérelt, vagy váltott lovakat használtak. Így változatlanul a 32 km körüli értéket tartom

az átlagos napi járóföld valószínű hosszának. Minden esetre annak idején egyértelműnek tekintett, bár valószínűleg pontatlan, változó egység lehetett. Hogyan mérhette ezzel Lázár a nagyvárosok közötti távolságot mégis olyan pontosan, ahogyan a 4. ábrán láthatjuk ?

A mérés technikai alapelvei szerint véletlenszerű eltérések esetén több, megismételt mérés eredményeinek átlaga annál pontosabban megközelíti a tényleges méretet, minél nagyobb a mérések száma. Márpedig a térkép készítése idején már jó félezer éve ltünk a Kárpát-medencében, ezeket a fontosabb távolságokat sokezerszer megjártuk, megmértük. Biztos, hogy a vidéki központból Budára indulók pontosan tudták, hány napi járóföldre mennek. Lázár is, mint rendszeresen utazó ember, ismerhette ezeket az évszázadok során nagy pontossággal meghatározott távolságokat, és a nagyvárosok helyét ezek alapján / és nem a saját egyszerű mérése szerint / jelölhette ki útvonal-vázlatán. Vagyis már előtte ismert alappontokra helyezte el a térképét, ezek azonban nem valami azóta elveszett papíron, hanem az ország népének köz-tudatában voltak rögzítve.

Talán azért is nem találunk régebbi Magyarország-térképet, mert nem volt rá szükség. Itthon voltunk, ismerősek voltunk ebben az országban. A földhözragadt parasztoktól eltekintve bárkit el lehetett küldeni üzenettel, állattal, vagy fegyverrel bárhová, be lehetett idézni határidőre, nem tévedt el és nem késett el senki. Ha valaki az utazók körében ismertette volna azokat az adatokat, amelyek például Rossellinek nem sokkal a Lázáré előtt készült térképéről leolvashatók, harsány kacagás lett volna a válasz. Pedig Rosselli járt Magyarországon, éveket töltött Mátyás király udvarában. Lehet, hogy Mátyás készítette - tett is térképet birodalmáról, de bizonyára nem a használat, hanem udvara fényének emelése céljából. Ezért csakis neves külföldi térképész bízhatott meg a munkával, aminek az eredménye - az eddigiek szerint - csak rossz térkép lehetett.

Lázár a megmért útját a térképén valamilyen méretarányban ábrázolta. Minek alapján vehette fel a méretarányt ? A papír méretéből indult ki ? A térképet más, korabeli térképekkel összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a sok kis ábrával, díszítőelemmel együtt is szellős. Fele akkora méretben is jól olvasható lett volna / a későbbi olasz másolatok is kb. fele akkorák /. Valószínű tehát, hogy Lázár először felvett egy méretarányt, ezzel készítette részlettérképeit, és ezek összedolgozásából adódott ki az elég nagy méret, ami a kinyomtatónak is gondot okozhatott.

Úgy látszik, hogy Lázár gyakorlati gondolkodású ember volt: bizonyára nemcsak a valódi, hanem a térképen látható távolságok mérésére is a gyakorlatban könnyen alkalmazható mértékegységet használt. Ez a hüvelyk. A méretaránya tehát: ami egy hüvelykre látható a térképen, az egy napi járóföldre van a valóságban. Szerintem ez a korabeli utazók számára készült térkép természetes léptéke. Lázár külön érdeme, hogy ezt feltalálta. Meg kell azonban jegyezni, hogy a hüvelyk hossza nemcsak országonként, hanem néha városonként is változott. Az sem egyértelmű, hogy laposra nyomott hüvelykujj szélességével, vagy az

ujj végső iz-hosszával mérték. Az előbbi a 32, az utóbbi a 40 kilométeres napi járőföldnek felelne meg.

Ezzel befejeztem azoknak a kérdéseknek a sorát, amelyekre a térképen kerestem választ. A "válaszokban" megfogalmazott feltevéseimet szeretném még néhány, az ismert történelmi tényekre alapozott feltevéssel kiegészíteni.

Lázár a térképet bizonyára azért készítette, hogy meggazdagodjon. Tudhatta, hogy egyre nagyobb az igény az utazók által is jól használható, részletes térképre. Azt is tudhatta, hogy Magyarországról ilyen még nincs, és hogy nagy pénzt kap az, akinek a térképét kinyomtatják. A térkép utazók használatára, vagyis békés célra készülhetett, több évtizedes tapasztalat alapján, több éves munkával / az útvonalak egyszeri bejárásához kb. 420 nap volt szükséges /. Minden megtalálható rajta, ami az utazóknak szükséges: a célhoz vezető útvonal, a közbeeső helységek, az út / időnek is megfelelő / hossza, a várható akadályok, vagy jellemző tereprészletek / folyók, hegyek /. Nincs viszont rajta, ami nem ad információt: például a Kapos folyó felső kanyarulata - amely mellett nem ad meg helységeket - egyszerűen le van vágva.

Lehet, hogy az elkészült térképpel Lázár jelentkezett valamelyik térképkiadónál is, azonban nem valószínű, hogy megbíztak egy névtelen térképészítő vázlatában. Ekkor szólhatott közbe a "nagy" történelem. Magyarországot közvetlenül fenyegette a török, saját erejéből nem volt képes feltartóztatni. Bakócz Tamás bíboros azzal a kinyilvánított szándékkal és királyi megbízással ment ki Rómába a lateráni zsinatra, hogy a pápát nemzetközi katonai összefogás számára nyerte meg. Hazánk ezzel sokféle idegen hadsereg felvonulási területévé vált volna, ezek irányításához, elhelyezéséhez feltétlenül hasznos lett volna egy részletes térkép. Bakócz megtudhatta, hogy egy Lázár nevű ember készített ilyent / vagy Lázár tudhatta meg, hogy Bakócz mit keres /, és magával vihette a térképet Rómába, hogy ezzel is bizonyítsa felkészültségünket a nemzetközi segélycsapatok fogadására.

Ha elvitte és bemutatta, valószínűleg ismét kétség merülhetett fel, hogy az ismeretlen térképész műve jó-e. Az elérhető / olasz / térképészek a jóságát bizonyítani nem tudhatták / lemásolni azonban igen, talán ezért voltak a korabeli olasz térképészek olyan tájékozottak a Magyarországra vonatkozó adatok közt /. Biztosat csak az jelenthetett, ha a térképet egy elismert térképész ellenőrzi a helyszínen. Bakócz tehát - miután pápává sajnos nem választották, de pápai megbízást kapott nemzetközi kereszties hadak szervezésére - felkérhette az ellenőrzésre, és magával hozhatta Landavust / Zieglert / Esztergomba.

Landavus nekiállt Lázárral a térkép ellenőrzésének, Bakócz pedig a kereszties hadak szervezésének. Az előbbi munka eredménnyel haladt, az utóbbi - a Dózsa vezette ismert események miatt - kudarcba fulladt. Megszűnt a kereszties háború lehetősége, feleslegessé vált a térkép befejezése. Bakócz bizonyára kifizette Landavusnak a közreműködését, Lázárnak pedig a térképet, amely ezzel kézirat alakjában az érseki irattár valamelyik polcára kerülhetett.

Mi történt ezután Lázárral ? Lehet, hogy a pénzből nyugalmas megélhetést biztosított magának az ország valamelyik távoli zugában, lehet, hogy nagy tervekkel külföldi útra indult, még útonállók áldozatául is eshetett. Mindenesetre a további sorsa "felsőbb helyeken" nem volt ismeretes, azt sem tudták: él-e, hal-e ? Ha biztosan tudták volna, hogy meghalt, akkor - bocsánatot kérek a korabeli tudósoktól rosszhiszeműségemért - aligha írták volna ki a nevét a térkép díszfeliratára.

A térkép pedig egy évtizeden át csendben porosodhatott az irattárban, míg csak meg nem halt Lajos király a mohácsi csatában. Ekkor Ferdinándnak hirtelen nagy szüksége lett egy részletes Magyarország-térképre. Térképészei / Collimitius, Cuspinianus / nem rendelkeztek ilyennel, de tudták, hogy a néhai esztergomi érseknek rajzolt egyet egy bizonyos Lázár, és munkáját Landavus is jónak találta. Ezt kellett hát megkeresni. Meg is találták a korabeli levelek szerint / tehát nem volt náluk, mert akkor csak elő kellett volna venni /. A megtalálást elősegíthette, hogy az akkori érsek is elesett Mohácson, Esztergomban tehát fejtelenség lehetett. Nemsokára Ferdinánd be is vonult Magyarországra, és két évig / a térkép kinyomtatásakor is / övé volt a teljes királyi hatalom.

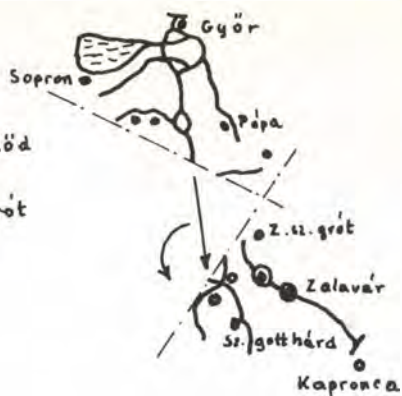
Mit csinálhattak a tudósok a megtalált Lázár-térképpel ? Valószínűleg igyekeztek összhangba hozni a tudományukkal, ennek megfelelően próbálták az egyes részeket összeilleszteni. Felírták a szerintük helyes égtájakat és meghatározták a keretméreteket. Lázár adataihoz: a városok, falvak helymegjelöléséhez biztosan nem nyúltak, mert nem tudtak pontosabbat. A méretarányt sem változtatták, mert ez a teljes térkép átszerkesztésével, rengeteg munkával járt volna. A kéziratot csak a mohácsi vész után, valószínűleg Ferdinánd bevonulásakor, tehát 1527. nyarán kezdték keresni, a nyomtatott térkép pedig 1528. májusában megjelent. Idő kellett a fametszéshez, betűszedéshez, díszítéshez, ábrák tervezéséhez is. Szó sem lehetett helyszíni ellenőrzésről / bár az országot szabadon járhatták volna /, vagy átszerkesztésről, erre nem volt idejük. A ma látható térkép tehát részleteiben olyan, amilyenek Lázár rajzolta.

Mégis történt változás: lemaradt a Nyugat-Dunántúl, a helye pedig megnőtt. Nem valószínű, hogy Lázár az országnak ezt a lényeges részét kihagyta volna. Vajon Ferdinándnak nem tűnt fel a nagyhírű Sárvár és Pápa, sőt a családi tulajdonában lévő Kőszeg hiánya ? Inkább az feltételezhető, hogy Bécs biztonságáért érdeklődően szándékosan le hagyatta az odavezető utak adatait, vagy nem javíttatta ki a sietségben esetleg hibásan metszett táblákat - ugyanazon okból.

1556-ra már nyilvánvaló volt, hogy a török jó térkép nélkül is eltalál Bécsig. Lazius ekkori térképén már részletesen látható az addig hiányzó országrész. Mivel munkájának alapja Lázár térképe volt, Lázár hiányzó dunántúli adatait - ha a kéziratán rajta voltak - Lazius térképén kereshetjük. Természetesen nem olyan részletességgel, hanem körülbelül Gastaldi 1566-os térképének stílusában, amit jó száz évvel később Vißcher térképén látunk viszont.

Az esetleg teljes Lázár-térkép hiányzó részének rekonst-

Lazius

Lázár ?

5. ábra

ruálása érdekében az 5. ábrán vázoltam, hogy hogyan illeszthető Lazius ábrája Lázár térképébe. Baloldalt látható a Győr-Kapronca közti rész Lazius-féle vázlata. Ezen Monyorókerek és Zala-szentgrót fölött egy metszészvonalat húztam keresztbe úgy, hogy a teljes Pinka-patak alatta maradjon. Az ábra közepén a metszészvonal alatti részt lefelé eltoltam és elfordítottam annyira, hogy Vasvár és Kapronca a Lázár-térképnek megfelelő helyre kerüljön. Az egészet behelyezve Lázár térképébe / jobboldalt / láthatjuk, hogy alul a városok kb. ugyanott vannak, ahol Lázár nyomtatott térképe is jelöli, a Zala folyó is jó helyre kerül. Fölül pedig látható a Lázár-kézirat valószínű alakja. Ennek meglete nélkül, a saját felmérés alapján aligha ábrázolta volna Lazius a Városlódtól Körmenedig futó, nemlétező folyót.

Lázár kéziratán természetesen nem volt a Dunántúl elvága, elfordítva és letolva. Ha a két részletet úgy közelítjük egymáshoz, hogy közben a Balaton északi partját és a Dráva-Száva felső szakaszát is vele mozdítjuk, a nyomtatott Lázár-térkép legnagyobb torzítása csaknem megszűnik. Feltételezhető tehát, hogy Lázár eredeti térképén rajta volt a nyugat-Dunántúl is, és éppen ezért egészében sokkal pontosabb volt nyomtatásból ismert alakjánál.

Végül még egy részletkérdés: mi lehetett Lázár eredeti foglalkozása? Biztosan tanult ember volt, és sok éven át rendszeresen járta az országot. Volt-e akkor ilyen foglalkozás: országjáró értelmiségi? Volt: diáknak, vagy deáknak hívták. Hevesebb deáknak nevezni, hogy megkülönböztessük a mai, csak a tanuló ifjúságra vonatkozó diák szótól. Vitte a világ híreit, megírta a kérvényeket, olvasta és magyarázta a rendeleteket, időnként elszegődött kisebb-nagyobb urakhoz házitanítónak, titkárnak. Kardot viselt / ettől 1514-ben tiltották el /, esetleg lantot is. Családi nevét nem használta, legfeljebb a szülőhelyére utaló felvett nevet. Székesegyházi iskolában szerezték ismereteiket, közülük csak kevesen tanultak tovább / egyetemen /.

Mit szólnak ehhez a kortársak? A térkép feliratán Lázár foglalkozása "secretarius", ez a "diák" szó latin megfelelője. Landavus, aki személyesen ismerte, barátjának nevezi, de így szokták nevezni az alacsonyabb rangú, vagy fiatalabb értelmiségit is. Lazius "Diakh"-nak nevezi, latinul hűn, németül magyar nemzetiségűnek tudja. Az olasz térkép "ugonis" jelzője valószínűleg ugorus lehetett, ami szintén magyart jelent.

A fentiek alapján az látszik legvalószínűbbnek, hogy Lázár egy országjáró magyar deák volt.

/Elhangzott 1987. február 11-én/

virū exptuž

3.ábra

Édesapám végzettsége festőművész-rajztanár volt. Hogy ez miért érdekes? Mert a festészetnek és a kartográfiának van két azonos vonása: a generalizálás és a kisebbités. A huszas években és a harmincas évek elején fő foglalkozása mellett - elhunyt szülei iparát folytatta - sajnálatosan sok ideje volt a festészet művelésére, és én, kis gyerekként ilyenkor mindig mellette voltam - tehát mindkét említett közös vonás természetes dologként rögződött bennem. Így az első kezembe kerülő térképeket is természetes dologként fogtam fel, nagyjából el tudtam igazodni rajtuk.

Az iskolákban - a földrajzi és történelmi atlaszok kézbeadásán és a falitérképek felakasztásán túl - éppúgy, mit ma, nem volt téma a térképismeret. Nekem itt is szerencsém volt, mert cserkész voltam, és Velösy Béla volt a parancsnokom. Ehhez, azt hiszem, kartográfusoknak további kommentálás szükségtelen. Ekkor fő "szerelmeim" a piros turistatérképek voltak: nagyon segítettek a térkép ábrázolásmódjának, funkciójának és használatának megismerésében. Csak mellékesen jegyzem meg: másként lusta dísznő voltam, időnként úgy mentem iskolába, hogy kicséreltem a könyveket és füzeteket aznapokra. Szintén csak mellékesen mondom - hiszen nem ide tartozik - hogy végig összetartó - paraszt- és munkásgyerekektől a nagybirtokos hercegig minden társadalmi osztályt képviselő - nagy létszámú / 56-74 fő / osztályba jártam. Ma is vallom az elvet: egy mindenkiért - mindenki egyért, még akkor is, ha esetleg nézetkülönbségek adódnak. És a térkép is: egy mindenkiért, akkor is, ha mindenki mást keres rajta!

Már az eddig elmondottakból is látszik, hogy amit el akarok mondani, nem térképtörténet, hanem szubjektív memoár. Ezek emlékeim, és még egyszer hangsúlyozom: szubjektív emlékeim! De vallom: ha sokan leírnák szubjektív emlékeiket, ez sokat lendítene a kartográfia történetének megírásánál. Kár, hogy ezt már a tárgyalt kor sok nagy kartográfusa / pl.: Takács, Bognár, Tallián, Jóny, stb. / nem teheti meg. Itt köszönöm meg Rónai Andrásnak és Jakabffy Imrének, hogy segítettek egyes emlékeim pontosításában.

1940-ben érettségiztem és beiratkoztam az akkor még egyetemes bölcsészkar földrajz szakára. Itt természetesen már gyakorlatban is használtuk a térképeket, és az egyik kötelező szeminárium feladata a térképismeret elsajátítása volt. Kétéves: az elsőtben Pósnán Ormos Jerne az elméletet, a másodikban Láng Sándor a gyakorlatot tanította. Láng különösen témaszerető volt, és terepgyakorlatokat is tartott. Igen sokat tanultunk tőle. Érdekesség, hogy az Egyetemi Földrajzi Intézetnek csak fekete-fehér, csíkozott katonai térképei voltak - költségvetéséből nem telet új, többszínű, szintvonalas szelvények vásárlására. Ezekből ott én mutattam be néhányat: ugyanis nem voltak titkosak / még csak szolgálati használatúak sem /, a Kókai vagy a Fő utcai Toldi cégeknél bárki, minden engedély vagy bármilyen igazolvány felmutatása nélkül - olcsón! - megvásárolhatta.

Az egyetemen nem voltam tanárképzős, hiszen tanári pályára beszédhibám alkalmatlanná tett. Ugynevezett "szabad bölcsész" voltam, ahol csak az volt a kikötés, hogy legalább heti 20 órát hallgassak, és végzettséget csak doktori szigorlattal nyerhettem. Mellékesen néprajzt is tanultam, és a földrajzhoz hasznosnak vélt történeti előadásokra is beiratkoztam. Bár nem volt kötelező, de önkontrollként a számomra fontos tárgyakból félévenként kollokváltam. Hogy mit képzeltem a jövőmről? Magam sem tudtam. Azonban szerencsés ember vagyok - mindig az voltam, még a látszólag rossz is legtöbbször valamiként hasznomra fordult. Itt ez történt: Mády Zoltán egyetemi magántanár előadásokathirdetett "Bevezetés a népi társadalomrajzba" címen. Egyik évben hárman, a másikkban ketten voltunk hallgatói. / Hol voltak a magukat oly nagyra tartó Györffy kollégisták! / Azért vettem fel, mert élénken emlékezetemben élt az a Magyar féle kiállítás - lényegében térképkiállítás - melyet hetedik gimnazistaként osztályfőnökünk vezetésével néztünk meg, és pozitív élményekkel távoztunk - és amiről tavaly egy filmes pimasz, történelemhamisító filmet készített. Mády egyben a Teleki Pál Tudományos Intézet Államtudományi Intézetének Táj- és Népkutató Osztályának vezetője is volt. 1943. tavaszán megkérdezett: nem volna-e kedvem náluk óradíjaz térképészket dolgozni? Bocsánat a kifejezésért, de válaszom lényegét ma csak így foglalhatom össze: Naná! Ezzel megoldódott az a kérdés is, hogy mit kezdjek a "szabad geográfus" végzettségemmel.

Ekkortájt, a Földrajzi Közlemények 1943-as kötetében jelenet meg - kis cikkem illusztrálására - az első két nyomtatott térképem is: Magyarország vasúti gócpontjai és vasúttávolsági térképe.

A Táj- és Népkutatóban összetartó, baráti szellemű közösségbe kerültem, ahol azonnal befogadtak. Közvetlen felettem a geográfus-etnográfus Kovács Péter lett, mivel rövid idő alatt baráti kapcsolatba is kerültem. Ő másodállásban tanársegéd volt a Gazdaságföldrajzi Tanszéken. - Első munkám Kádár László "Magyarország tájai" című térképének litografálására való előkészítése volt. / Litografálást akkoriban a nyomdák végeztek, polgári térképeknél elsősorban a Magyar Földrajzi Intézet /. Ifjú hévvel és hatalmas önteltséggel fogtam neki. Mikor azonban saját elképzeléseimet is kezdtem bele "korrigálni", szerencsémre azonnal rám szóltak, hogy ez Kádár térképe és nem az enyém. Nekik és Kádárnak volt igazuk.

Utána a nyári, majd téli ugocsai kutatótábor előkészítésén dolgoztam. Egyik feladatomból az Ugocsa-atlasz készítése, mely statisztikai adatok, majd kutatási eredmények ábrázolása lett volna. Itt már meglehetősen szabad kezdet kaptam. Amikor a központi tervben szereplő térképeket elkészítettem és közben maradt szabad időm, olyan térképeket tervezhettem és szerkeszthettem, amelyet akartam. Éltam is ezzel. A kutatásokon is ott voltam, nyáron a művelési ággal 25 000-es térképre való helyszíni felvétele volt a munkám. Az atlasz elkészült része / közel 200 lap / azóta a Néprajzi Múzeum adattárában porosodik.

Ismert, hogy ekkor kötelező volt a levontekiképzés. 1943-44-ben a Bölcsészkaron Kupa Mihály főhadnagy / 1945 után minisztériumi osztályvezető / volt a parancsnok, ifjúsági

helyette pedig Hadnagy László, a közelmúltban elhunyt művelődési miniszterhelyettes. Még három szakaszparancsnokból és két térképész-szakoktatóból /Spányi István kollegám és jómagam / állt a törzs. Mi egyszer-egyszer tartottunk kiképzést, egyébként semmi dolgnak sem volt.

Anyaintézményünk, az Allamtudományi Intézetben működött egy térképészeti részleg, akkor Csihony Sándor mérnök irányítása alatt - de szellemi vezetője Rónai András professzor, az Intézet igazgatója volt. Sok más, döntő többségében Rónai szerkesztette térkép mellett 1942-ben itt készült el Közép-Európa és külön Románia nemzetiségi térképe a népsűrűség alapján / Jakabffy Imre kidolgozásával /. Az ábrázolás négyzetek csatlakozó halmaza volt, mely sokkal áttekinthetőbb képet ad, mint a most is favorizált pontrendszer.

A térképészeti csoport feladata elsősorban a Közép-Európa Atlasz szerkesztése és rajzolása volt. / A rajzolóok közt meg kell említeni Albán Ilonát, Balázs Istvánt, Bányai Magdát, Erdei Sándort és Szathmáryné Polgár Idát. / A közvetlen litográfiai előkészítés és a Rotaprint gépen való kinyomás Szathmáry Géza munkája volt. / Szathmáry szívességéből a nyomástechnikai alapjait is itt ismerhettem meg. / A szerkesztés alapelve: csak az adott területre vonatkozó hivatalos adatokat szabad ábrázolni / még pedig az 1940 utáni határváltozások előttit ! / Ki kellett tehát zárni a "magyarközpontú" szubjektivitást. Csak utólag tudtam meg, hogy ez a munka a békeelőkészítés része volt. Szerencsémre az októberben hatalomra került nyilasok sem tudták.

Az 1944. márciusi események után a Teleki Intézetet ketté felosztották: a Történettudományi és az Allamtudományi Intézet egy részét Balatonfüredre telepítették. A másik rész, a Tájékos Népkutató Osztállyal Budapesten maradt. A térképészeti részleg nagyobb része a rotával együtt szintén Füredre került. Csihony Pesten akart maradni, ezért a füredi csoport vezetésével az ide kiemelt Kovács Pétert bízták meg, ki engem is magával vitt. Szerencsére mehettem, mert mint az idősebbek tudják, márciusban bezárták az egyetemet, és az akkor még negyedik, záró évet elvégezvén, megkaptam az abszolutóriumot.

Gyorsan beleszoktam az új munkámba, feladatomban a térkép-tervezés volt. Rónai professzor úrral jó viszonyba kerültem, és ő megengedte, hogy saját elképzeléseim szerint is szerkeszthessek lapokat. A munkaidőnk 6 óra volt, 8 és 14 óra között. Szállásunkat és közös étkezésünket a Polgári Iskolai Tanárok Üdülőjében biztosították, munkahelyünk a Szívkórház mellett éppen elkészült Eszterházy Szálló / ma üdülő / volt.

Füred fürdőtelepi részét Tihannyal "diplomáciai negyed"-nek tervezték / oda akarták telepíteni a követségeket, a franciák és a románok jöttek is / - lehet, hogy ezért hagyott békét e résznek mindkét hadviselő fél. Ellátása is sokkal jobb volt más helyekénél. Szerencsénk, hogy mi is e területen lehettünk - ha szépelegni akarnék, azt mondhatnám: a körülményekhez képest a béke szigete volt. Közbevetőleg: szeptembertől Hadrovics Lászlótól és Machay Gézától oroszul tanultunk.

A státusban levőknek katonai mentesítésük volt, nekünk óradijasoknak, és az Egyetemnél státusban levő Kovács Péternek nem. Őt, mivel tartalékos tiszt volt, behívták. Ekkor Jakabffy

Imre vette át a térképészet irányítását. Ketten voltunk katonakötelesek Erdei Sándor barátommal / a Ludas későbbi munkatársával /. A nyilasok kétszer besoroztak, de szerencsénkre a sorozók másnap nélkülünk tovább vonultak. Szerkesztettem tovább a térképeket.

1945 virágvasárnapján puskalövés nélkül szabadultunk fel. Munkahelyünket lefoglalták / Rónaival és Jakabffyval három "adtuk át" /, és közölték, hogy a papírt és írószert tilos onnan kivinnünk. Mindeki otthon dolgoztatott - én is szerkesztettem. Ekkorra már a Rónai szerkesztette Közép-Európai Atlasz elkészült, szerencsére sem ennek, sem a többi anyagunknak nem esett baja.

Engem beosztottak az "önkéntes" rendőrséghez, ahol adminisztrálgattam, néha - csekély tudásom határáig - tolmácsolgattam, és járőrözés közben helyszíneltem Fűrednek az utolsó térképéhez való változásait. Ezt az anyagot később Irmédy Molnár Lászlónak adtam át.

Mivel akkor sem voltam ijedős ember, már április végétől többször Pestre utaztam. Júniusban szovjet teherautókon költöztünk haza. Az anyag / papírral és írószerral együtt / vagonokban utazott júliusban, a vonal helyreállítása után. A kocsikért a Szombathelyi Vasútigazgatóságra kellett utaznom, és ott a "hadiszákmány MÁV" katonai főnökétől kellett kiutalást kérnem.

A munka - az idősebbek emlékezhetnek rá - lassan indult meg. Probléma volt a Buda és Pest közti közlekedéssel. Az új igazgató, Révay István beleegyezésével közvetlenül a földrajzzal kezdtem foglalkozni.

Mivel a Közép-Európa Atlasz / néhány példány kivételével / még nem volt bekötve, terveztük esetleges kiegészítését. A kész, kinyomott atlasz később Teleki Gézához került, kitől próbáltam egy teljes példányt szerezni, de sem a könyvtár, sem magam részére nem tudott vagy nem akart adni.

Kiválogattam az Államtudományi Intézet könyvtárából a földrajzi jellegű könyveket, és szobámba vittem az egész térképtárat. Bélyegzőt csináltattam a Földrajzi Adattár felirattal, és külön leltárt írtam a nálam levő könyvekről. A Kartográfiai Csoporttal tovább tartottam a kapcsolatot - szerkesztettem, ellenőriztettem. Folytattam egyes térképeim kinyomását a Rota-print gépen - köztük kétszínnyomású izokróin térképeket Közép-Európa országairól, 1947-ig volt rá módom. Sajnos az 1956-os események miatt nincs belőle teljes sorozatom.

Ez időszakban szervezett térképészeti munka rajtunk kívül csak a rövid éltű Meridián-nál / a HTI utóda /, valamint a Központi Statisztikai Hivatal grafikuscsoportjánál volt. Az előbbi munkásságáról nem sikerült értesüléseket szereznem. A KSH tovább készítette - a célnak kiválóan megfelelő hagyományos stílusában - kartogram-illusztrációit.

1946-ban a békeszerződés tárgyalására a Bizottság tanácsadóiként, illetve segítőként az Intézettől Révay István, Jakabffy Imre és Szathmáry Géza mentek ki / tagként ott volt Rónai András is /, sok térképes anyagot vivén magukkal - de sajnos, hiába.

1947-ben doktoráltam, disszertációm "A vasútföldrajz alapjai", sok, elképzeléseim alapján szerkesztett térképilluszt-

rációt tartalmazott.

Ezután két évig kevesebbet foglalkoztam térképek szerkesztésével, inkább a Földrajzi Könyv- és Térképtár kialakításán, illetve rendezésén dolgoztam. 1948-ban az egyik vezető történész az Allamtudományi Intézetre erőszakolta államtudor barátját, Mattyasovszky Jenőt. Ez úgy képzelte, azért tették oda, hogy ő legyen a magyar geográfia és kartográfia fő irányítója. Közben fogalma sem volt egyikről sem. / A hivataloság mesélte nekem nevetve, hogy M. úr magához hívatta és megbízta, vegyen neki a papírüzletben kisebb-nagyobb korongokat, mert olyan térképet akar rajzolni, amin sokféle kör lesz. Ő csak ezt kérdezte: Körző nem lesz jó? / Szerencsére az illető 1949-ben megszabadította magától az országot.

Támogatója azonban addig sem nyugodott. Nem tetszett neki, hogy nem akarom elismerni M. felsőbbrendűségét. Révay 1948. közepén magához hívott: "Te, Domi minden áron ki akar téged piszkálni az Intézetből. beszéltem Bibó Pistával / ő volt az akkor már Keleteurópai Tudományos Intézet elnöke /, csak úgy tudod kivédeni, ha belépsz a pártba". Hát, bár nem vagyok kommunista, így lettem párttag, és így őriztem meg helyemet még egy évtizedre az geográfiában. Ezzel egyidőben Révay a Földrajzi Adattárat a Lovász János által akkor megszervezett Közigazgatástudományi Osztály keretébe helyezte.

Még egy emlék 1948-ról. Kovács Péter, az egykori csoportvezető, hazatért a fogságból. Erdei Ferenc / aki 1945-ig testi-lelki jóbarátja volt / megbízta, hogy a mezőgazdasági kiállításra készítsünk egy tablót. / Ez az egykori és mostani árvíz-helyzetet hasonlította össze. / A megnyitó előtt ott álltunk a tablónál a dísztribün mellett és Erdei odajött hozzánk beszélgetni. Később szóltam neki: Megjött Dinnyés! / Ő volt akkor a miniszterelnök. / Csak annyit válaszolt: "Majd akkor szólj, ha Rákosi jön!" Elnézést a kitérésért.

Miután a szerencsétlenül véget ért párizsi békeszerződés kérdéssé tette az Allamtudományi Intézet létjogosultságát, a Belügyminisztérium / Takács József osztályvezető - nem azonos a térképésszel -, Kolozsváry Vilmos és Lukácsy Róbert / megbízásából Lovász osztálya az időközben Erdei vezetésével megalakult Tanyai Tanács részére elkezdte a tanyaközpont-létesítési vizsgálatokat. A vizsgálatok tervezési alapja a 40-es évek elején bevezetett 1 : 50 000-es katonai térkép volt. Erről készültek a tervvázlatok, amiket a helyszínen kellett megvizsgálni és megtárgyalni. 1948 nyarán nyolctagú bizottságként a Közép- és Dél-Alföldet jártuk be, majd télen kettős csoportokban a többi részt. Jakabffy Imrével kettőnkre az Észak-Alföld jutott - talán a legnehezebb rész -. A bejárás után a Tanácsnak még két, Erdei vezette ülésén vettem részt - utána az egész úgy "feledésbe" ment. Az elkészült térképes kiadványokat a BM-nek kellett adni. Mi, résztvevők sem kaptunk belőle. Egy, térképek nélküli példányt sikerült küldetnem az Egyetemi Földrajzi Intézetnek.

1948-ban készült el a Földrajzi Intézet nyomásában a Dunavölgy térképe, hatnyelvű variációban, magyarázó fűzettel.

Ezután a kereskedelmi térképkiadás már nem funkcionálhatott - hiszen akkori mintára a szépirodalom és a megfelelő

politikai irodalom kivételével szinte minden titkos lett - a legprimitívebb térképvázlat is szigorúan titkos! De nem volt papír és megfelelő nyomdafesték sem. A gazdasági helyzet se tette lehetővé a térképkészítést - Talliánék is más nyomdatermékek előállítására kényszerültek. 1948 végéről konkrétan csak egy kereskedelmi forgalomban megjelent térképre emlékszem, Valentiny Károly építészmérnök Nagy-Budapestjére. Ez nem a tényleges állapotot tükrözte, hanem a kataszteri helyzetet földrajzi tényként fogta föl. Nem volt geokartográfiai munka.

1949 nyarán Révay Jakabffy Imrével együtt magához kéreztet - bizalmas ügyben. Ládákba csomagoltuk az Államtudományi Intézet békeszerződés előtti iratanyagát / Révay hozzátette családjának többszáz éves levéltárát, mely szintén sok értékes térképet tartalmazott /, és magunk cipekedve bérteherautókra raktuk és felvittük az Országos Levéltárba. Ott személyesen a főigazgató fogadott, akivel a ládákat egy pincébe szállítottuk. Sajnos, 1956-ban pontosan ez a pince gyulladt ki egy találattól. Felbecsülhetetlen értékű szellemi és történeti értékű irat- és térképanyag égett el.

Utána mindenki várta az átszervezést. Mialatt én másfél hónapot kórházban töltöttem, a térképészeti csoport szétszóródott, mindenki biztos munkahelyet keresett magának. Az Államtudományi Intézet térképkiadványait egy száraz pinceszobában őrizték - a nálam levőn kívül csak egy biztonsági kulcsa volt. Betegségem után / 1949 nyarán / a kórházból visszatérve itt már csak egy üres helységet találtam. Hová lettek belőle a térképek - nem tudni. Érdeklődni utánuk pedig nem volt tanácsos. Az Intézet nem földrajzi könyvanyagából, ami nem kellett az Állam- és Jogtudományi Intézetének, ebek harmincadjára került.

Az a hír járta, hogy a földrajzi és térképészeti részt egy Markos György vezette Földrajzi Kutatóintézet veszi át. Nagy csodálkozásra csak Földrajzi Könyv- és Térképtár lett, a Történettudományi Intézet egyik osztályaként. Egy Simon László nevű alakot ültettek a fejünkre, akiről akkor hallottunk először. Rosszindulatú, teljesen befolyásolható - és Luciferje, sajnos, a még rosszindulatubb Markos lett. / Ki leváltása után "patkány"-nak nevezte. / Első munkájuk a Magyar Földrajzi Társaság felfüggesztése volt és egy kiadvány: a Földrajzi Könyv- és Térképtár Értesítője. Ennek "vezércikke" Markos György világrengető műve lett: Földrajzi vonatkozású részletek Sztálin elvtárs műveiből. Minden olyan mondatot kiollózott, amelyikben a Föld szó szerepelt és ezeket minden értékelés vagy logikai sorrend nélkül egymás mellé írta. Az Értesítőben megjelent cikkeimet mindig térképpel is illusztráltam - már amilyet az éberség megengedett.

Simon mellett - vagy alatt ? / nem sokat törődött sem velem, sem a szervezéssel / - én voltam a tudományos segédmunkatárs, Glaser Lajosné és Márkus Mária a térképraajzolók. Csak térkép nem volt, amit rajzoljanak.

A nyilvános kartográfiában 1950 elején még megjelent egy AKV kiadású Budapest térkép, de 2-3 nap után eltűnt az üzletekből. Nem azért, mert megvásárolták.

A nemzetközi kapcsolatok mind kelet, mind nyugat felé gyakorlatilag megszűntek. Kelet felé a hülyeségbe torkolló

éberség és titkosság miatt - közvetítésre, kapcsolatok megteremtésére se részükről, se részünkről senki nem vállalkozott - nyugat felé pedig nem célszerű / mondjam, hogy nem volt egészséges ? / kapcsolatot keresni. Jellemzésül: Markos felelősségre vont, hogy milyen jogon írtam / magán / levelet egy szovjet professzornak / aki egyébként udvariasan válaszolt /. Ennek ellenére az 50-es években sok nyugati könyvet és térképet szereztem az intézménynek. Hivatalosan rossznéven is vették !

Jellemző, hogy az 1952-es World Directory of Geographers and "Cartographers" rovatban egyetlen magyart sem említ, és a geográfusok között is csak nyolc, főleg 1944 előtti egyetemi tanárt.

Megkezdődött a magyar földrajz és térképészet legsötétebb korszaka. De ez már az 1950-es évek krónikája.

/Elhangzott 1987. április 15-én/

Kiadja a Magyar Tájékozódási Futó Szövetség
 kézirat gyanánt, belső használatra
 Szerkesztette és a kiadásért felel: Skerletz Iván főtktár

A Magyar Tájékozódási Futó Szövetség
„Széklőzsa 1989” évkönyv melléklete

TÉRKÉPVILÁG

A TIT TERMÉSZETTUDOMÁNYI STÚDIÓ
TÉRKÉPBARÁTOK KÖRE ELŐADÁSAIBÓL

Budapest, 1988. október

Bizza
a
SZÜV-él

!

A PORTOLÁNTÉRKÉPEK

Az iránytű, mint hajózási navigációs eszköz a XII-XIII. században jelent meg a Földközi-tenger medencéjében. Még nincs tisztázva, hogy az arabok közvetítésével Kinából került ide, vagy Skandináviából a normannok hozták. Ugyanebből az időszakból maradtak fenn az első hajózási térképek is, melyeket portolántérképeknek neveznek.

A XIV. század végéig ezek a portolántérképek pergamenre készültek, vagyis speciálisan kikészített borjú-, kecske- vagy birkabőrre. A nagyobb méretű térképeken felismerhető a pergamen eredeti formája, általában a térkép baloldali szélén megmaradt az állat elkeskenyedő nyakbőre. Néhol a szögek okozta lyukak is felismerhetők, melyekkel a bőrt kifeszítették a szárításhoz. Az ismert portolántérképek közül a legnagyobb mérete 134 cm x 90 cm. A kisebb méretű térképeket, atlaszlapokat természetesen négyzet alakúra vágták.

A nyomtatás feltalálása után kezdték meg a térképeket is papírra készíteni, de a hajózási térképek még a XVI. században is pergamenre készültek, kézi munkával.

A portolántérképek a XIII. és XIV. században a Földközi-tenger és a Fekete-tenger partjait ábrázolták, igen nagy pontossággal, és az Atlanti-óceán partjait a Csatornáig. Az ezen túlerő részek mér kevésbé alakhűek. A XV. században már Afrika partjairól is vannak térképek, később már Amerikát, és Ázsiát is tartalmazták ezek a hajózási térképek.

Tekintve, hogy ezek a portolántérképek kimondottan hajózási célt szolgáltak, a rajzolatuk is ilyen célirányos. A tenger partja pontosan ki volt rajzolva, a kikötők és parti helyek, helységek megnevezését a partvonaltól, arra merőleges írták meg a szárazföld belseje felé. Így biztosították, hogy a hajózó vízfelület áttekinthető maradjon.

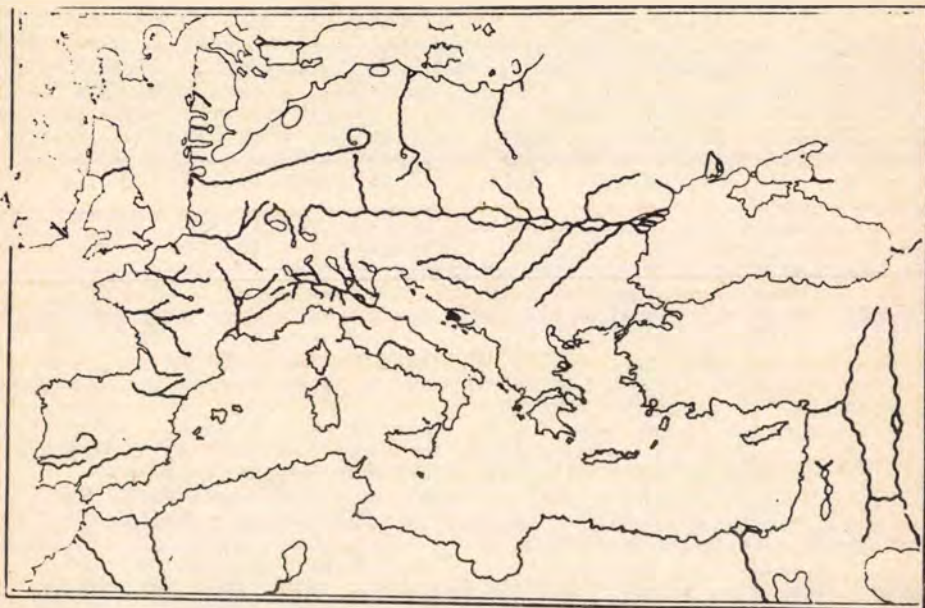
A szárazföld belseje az első térképeken majdnem üres, néhány jellegzetes folyó, heglánc volt csak vázlatosan megrajzolva. A későbbi térképek egyre teljesebbé váltak, városokat, országot és helymegírásokat is tartalmaztak. Az idők folyamán egyre több magyarázó és díszítő rajz is található a portolántérképeken, zászlók, címerek, sőt egyes helyekre jellemző figurális ábrák is.

A térképek tájolása általában északi, de előfordul deleft térkép is. Az északi irányon a mágneses észak értendő. A XIII.-XIV. századi portolántérképeknél a mágneses elhajlás mértéke mintegy 10-11 fok. Habár a XV. században már felismerték, hogy az iránytű nem a csillagászati észak irányába mutat, ennek dacára ezek az irányugarakkal ellátott hajózási térképek még a XVI. században is megtartották mágneses észak irányú tájékozásukat.

A Földközi-tengert ábrázoló portolántérképek méretaránya 1 : 2,5 millió és 1 : 13 millió között van. A méretarány fogalmat abban az időben még nem ismerték, de valamilyen hosszegység-

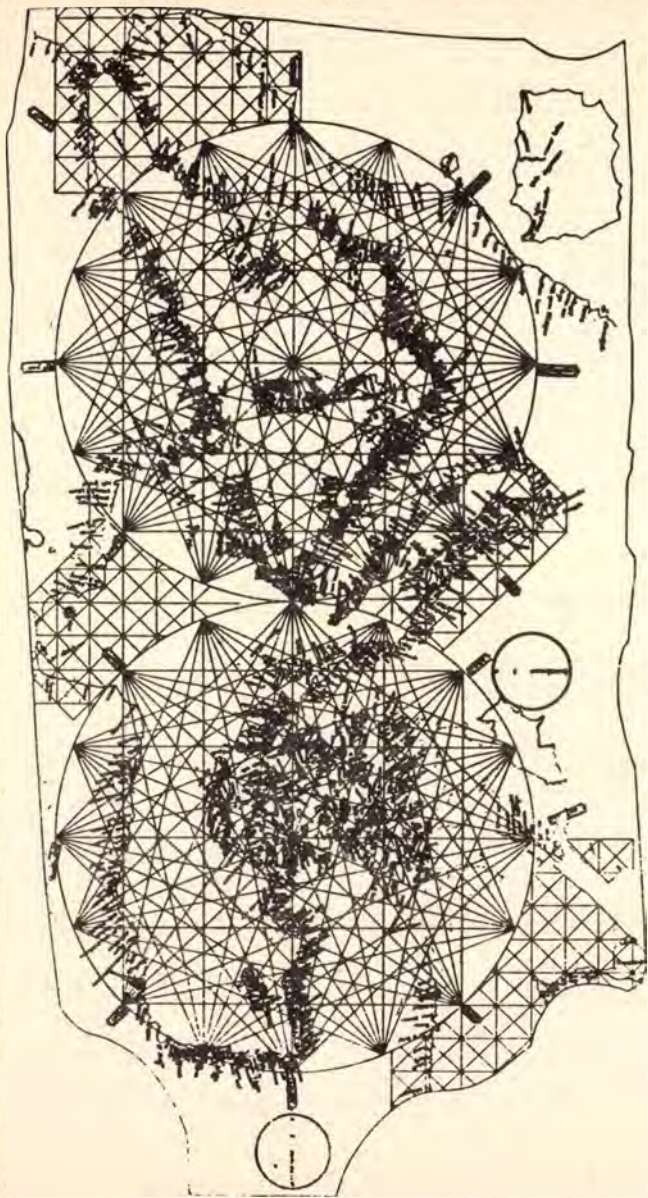
re vonatkozó léptéket majdnem mindegyik térkép tartalmazott.

A portolántérképek legfontosabb jellemzője a sugaras irányvonal hálózat. Ha a térképnek csak egy kisebb részletét tekintjük, ez kusza összevisszaságnak látszik. A teljes térképet nézve azonban kitűnik ennek rendszeressége.

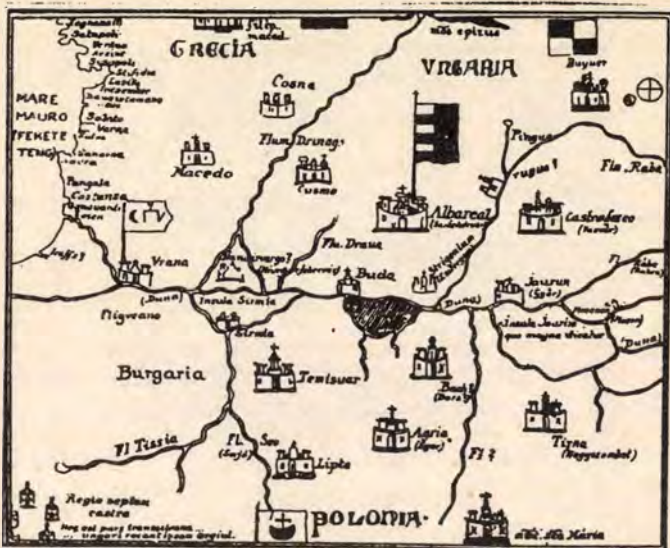
1351-ből való Laurenziano-Gaddiano portolántérkép
/ Nordenskiöld: Facsimile-Atlas /

A térkép közepe táján elhelyezett fiktív pontról vonalat húztak a négy fő- és négy melléktáj felé, valamint további felező irányokba. A középponttól egyforma távolságra - tehát egy körív mentén - mellékrózsákat rajzoltak ki, ugyanezekkel az irányokkal. Az irodalom szerint ezeket az irányvonalakat a következők szerint használták: a hajóskapitány megrajzolta a térképen az induló kikötőből a célkikötőbe menő irányt, és megkereste, hogy ez az irány melyik hálózati iránnyal párhuzamos. Innen olvasta le, hogy a saját iránytűje szerint / mai fogalmakkal / pl. az ÉÉNy-i irányban kell hajóznia. Egyelőre az irányugarak szűkségességére más magyarázatot még nem találtak. A térképeket

gyakran másolták, azonban erre a célra nem használták ezt a hálózatot, mert nem ismert két olyan térkép, melyen a hálózat elhelyezése azonos lenne. A készre rajzolt térképre utólag szerkesztették az iránysugarakat, a fő- és mellékrózsák elhelyezkedése nem befolyásolta a térkép konstrukcióját.

Angelino Dulcert térképének / 1339 / magyarországi részlete. Déli tájékozás, feliratok mai átírásban. / Stegona Lajos: Térképtörténet /

▲ Kb. 1300-ból való, u.n. pisai térkép. Eredeti mérete: 104 cm x 50 cm. / Nordenskiöld: Periplus /

A középkori portolántérképeken ábrázolták a Duna folyót is, azonban hibásan. Szinte egyenes vonalban, nyugat-keleti irányban rajzolták meg. Egyértelműen három nagyobb sziget ismerhető fel, melyekből kettő Buda és Győr városok megírásából azonosítható. A Közép-európai hegláncok közül jellemzően felismerhető a Cseh-medencét körülvevő hegykoszorú.

Megjegyzés az ábrákhoz: tekintve, hogy az 500-600 éves eredeti térképek rossz állapotban vannak, ezek reprodukcióját nem lehet szépen sokszorosítani, ezért átrajzolt térképek ábráit mutatjuk be./

*

A TIT Térképbarátok Körében 1987. október 21-én elhagzott előadás rövid kivonata. A teljes szöveg megjelent a Geodézia és Kartográfia folyóirat 1988. 2. számában.

RÉGÉSZETÜNK TÉRKÉPEI

A régészet a tárgyi emlékek feltárása és értelmezése útján igyekszik megismerni olyan egykori népek, társadalmak életét, amelyekről írásos feljegyzések csak kevésbé, vagy egyáltalán nem tájékoztatnak. A kutatások eredményét bemutató régészeti térkép nemcsak a megismert adatok tömör, áttekinthető, világos közlését teszi lehetővé, hanem már a közlést megelőzően is segítséget nyújt a kutatónak a rendelkezésre álló adatok áttekinthetőségében, helyes értelmezésében. A régészeti térképek tehát a múlt megismerését szolgálják és ebben rokonságot mutatnak a történelmi térképekkel. Amíg azonban a történelmi térképek múltbeli állapotokat, eseményeket mutatnak be a kutatás által feltárt / vagy szerzőjük által feltételezett / adatok alapján, a régészeti térkép legtöbbször magukat a feltárt jelenségeket, adatokat, tehát a kutatás jelen állapotát tárja elénk és csak másodlagosan - és ritkábban - mutatja be rekonstrukciós kísérlet eredményeit. Ez utóbbi esetben a szerző ügyel arra, hogy a biztosan ismert adatokat a feltételezettel ne lehessen összetéveszteni.

A régészeti térkép a régész és a térképész / vagy térképrajzoló / közös munkája. A szerző általában a régész, a térkép tehát az ő irányításával készül. Ő határozza meg a térkép elkészítésének célját és ennek megfelelően a térkép tartalmát. Ő dönt az ábrázolás módjáról is, miután meghallgatja a térképész véleményét, észrevételeit. A térképész / térképrajzoló / a szerző utasításait legjobb tudása szerint végrehajtja, a térkép tartalmáért a szerző felel.

Nem lehet jó az a régészeti térkép, amelyet akár a világ legjobb kartográfusa oly módon tervez, hogy a régésztől kapott adatok közül önkényesen válogat aszerint, hogy a kiadványnak megfelelő méretű, szép és olvasható térképen mennyit tart kívánatosnak.

A régészeti térképet készítő térképésznek összhangba kell hoznia a szerző / a kutató / céljait, tudományos szempontjait a kartográfia lehetőségeivel. Nyomdai sokszorosítás esetén, sajnos, e mellett a kiadó által meghatározott feltételeket is figyelembe kell venni. Ezek közé tartozik például az, hogy "többszínnyomású" vagy a nyomdai tükör méretét meghaladó "kihajtós" térképeket általában nagyon nehéz kiadatni: drágák.

A méretarány megválasztásában elsősorban a közlendő adatok mennyiségét és sűrűségét kell figyelembe venni azért, hogy a térkép kellően áttekinthető, olvasható legyen, de a hely pazarlásával ne drágítsa a kiadványt. Aligha eredményez jó térképet, ha a méretarány megválasztásában a nyomdai tükör mérete játszik meghatározó szerepet. Kézenfekvő megoldás a kartográfiaiban évszázadok óta alkalmazott szelvény-rendszer, a régészek többsége azonban ezt, sajnos, nem kedveli.

A régészeti és egyben a történelmi térképek előzményeinek tekinthetjük azokat a régi térképeket, amelyek egyáltalán nem régészeti célra készültek ugyan, de szerzőjük feltüntetett

rajtuk egy-két, a múltra vonatkozó adatot. Ilyent látunk S i - g i s m u n d v o n H e r b e r s t e i n császári diplomata 1546-ban készült Moscovia című térképén: az Ob jobb partján "I u h r a i n d e u n g a r o r u m o r i g o" megírás olvasható. A kor többi Oroszország-térképén ugyanitt "u g r i", "i u g r i" megírások vannak. Nem tudom, Herberstein milyen adatok alapján utal így a magyarok finn-ugor eredetére, amelyről - úgy hittem - S a j n o v i c s írt elsőként jó kétszáz évvel később. Történelmi és régészeti térképeink ilyen előzményei közé sorolhatjuk L a z i u s 1566. évi térképét. H r e n k ó P á l hívta fel a figyelmet a rajta megjelölt régi városokra / "Antiquitates, alt Stát" /. Itt láthatjuk az egykori római városok, Carnuntum, Brigetio, Savaria nevét.

Egyes - a felszínen jól látható - régészeti emlékek térképi ábrázolása, sőt részletes felmérése is jelentősen megelőzte a múlt megismerése / vagy kezdetben: régiségek gyűjtése / céljából végzett ásatásokat. Ez nem meglepő, hiszen elég könnyű felismerni egy régi erődítmény, vár, templom vagy más kőépület romjait és a terepet ismerő, azon nyitott szemmel járó ember felfigyel a megszokottól eltérő felszíni formákra, amelyek régi sáncok, földvárak, halomsírok felfedezését teszik lehetővé. Természetes tehát, hogy az ilyenek közül sokat először térképező mérnökök írtak le.

Magyarország első régészeti térképét M a r s i g l i készítette el. D a n u b i u s P a n n o n i c o - M y s i c u s . . . . című könyvében jelent meg a Pannonia, Dacia, Mysia római régiségeit bemutató térkép, amely valószínűleg nemcsak Magyarország, hanem Bulgária, Románia, Jugoszlávia első régészeti térképe is. Marsigli még egyetlen térképén ábrázolhatta az összes általa ismert régészeti lelőhelyet. Ma már ilyen térképet egy országról aligha lehetne egyetlen lapon megrajzolni, hiszen vannak községek az Alföldön, amelyeknek területén több ismert lelőhely van, mint Marsigli korában az egész országban. Marsigli számos lelőhelyet, főleg egykori erődítményeket fel is mért.

A magyar mérnökök közül M i k o v i n y S á m u e l munkásságát tekinthetjük úttörőnek. Ő az előtte ismeretes magyarországi római városokról rajzokat és leírásokat készített. Ezek közül a Brigetio-i római tábor helyszínrajza maradt ránk, a többi, sajnos, elveszett, vagy - reméljük - még lappang valahol.

Az első ásatásokra évtizedekkel Mikoviny halála után került sor. Amilyen természetes, hogy sokkal könnyebb felismerni egy kőépület romját, mint egy - a talaj elszíneződésében csak a feltárás során megmutatkozó - egykori putri-helyet, olyan természetes az is, hogy minél könnyebb volt bizonyos típusú lelőhelyeket felismerni, annál előbb került sor az ilyenek ásatására, majd alaprajzi ábrázolására. Kő- és téglapépületek feltárásakor ezek alaprajzát kezdetről fogva elkészítette vagy elkészíttette az ásató, hiszen e nélkül munkájának nem sok értelme lett volna. Az ilyen alaprajzok közül - ismereteim szerint - a legrégebb S c h ö n w i s n e r I s t v á n munkája, aki mintegy kétszáz éve kezdte meg egy római fürdő feltárását a mai Flórián téren.

A múlt század derekán egyre többen ismerték fel, hogy nemcsak a leletek összegyűjtése fontos, hanem egymáshoz viszo-

nyitott helyzetüknek és a lelőhely topográfiai helyzetének megfigyelése és leírása is, ez utóbbi pedig rajzon, térképen történhet a legcélszerűbben. Először egyes feltárt épületek, majd sírok alaprajzai készültek el, később nagyobb kiterjedésű lelőhelyeket, nagyobb ásatások területét is felmérték és térképezték. A helymegehatározásra eleinte szöveges leírás szolgált, később térkép vázlat, majd térkép. Még később már kisebb-nagyobb területek, földrajzi, vagy közigazgatási egységek régészeti térképeit is elkészítették, ábrázolva rajtuk az összes ismert lelőhelyet. A kutatás előre haladtával lehetővé és szükségessé vált az úgynevezett elterjedési térképek megrajzolása is, amelyek valamilyen meghatározott jellegű lelet, leletcsoport, vagy egész "régészeti kultúra" összes lelőhelyét mutatják be.

Az 1840-es évek elején J ó z s e f n á d o r Alcsúton római települést tárt fel és az ásatásról térképet is készített. Ez sajnos, már nincs meg, de ránk maradt egy másolata, amelyet a Geringer helytartó iratai között talált példányról V a r s á n y i J á n o s készített. A másolatot R ó m e r F l ó r i s kérésére a nádor fia, J ó z s e f f ő h e r c e g azonosította 1871-ben és tőle származik a térkép névrajza is. / A főherceg gyermekként segített apjának a munkában. / Nem tudjuk, miként került a térképre a Piliscsabára "P.csaba" / utaló cím. A névrajz alapján T o r m a I s t v á n ismerte fel, hogy ez az a térkép, amelyről Rómer és egykori tanítványa, a főherceg levélváltása szól. Az úthálózat alapján sikerült a lelőhelyet a mai térképen, illetve a terepen azonosítani. Ismereteink szerint ez az első magyar ásatási térkép. Készítője ismeretlen.

1847-ben kezdte meg É r d y / akkor még L u c z e n - b a c h e r / J á n o s az Erd és Százhalombatta közötti régóta ismert halomsíros temető feltárását, miután a már említett Varsányi János mérnök felmérte az egész lelőhelyet és megszerkesztette az első olyan lelőhely-térképpöntket, amelyet az ásatást megelőzően, ásatási alaptérképként készítettek. Ránk maradt munkanaplója tanúsítja, hogy a térkép gondos, kora műszaki színvonalának megfelelő felmérés eredménye. A térkép a legutóbbi években végzett kutatásokhoz is jelentős, sőt nélkülözhetetlen segítséget nyújtott. Varsányi felmérése óta a halmok legnagyobb része elpusztult és helyüket csak az akkori térkép és a légifényképek tüzetes vizsgálata útján lehetett megállapítani.

Varsányi volt az első magyar földmérő, aki rendszeresen végzett régészeti célú felméréseket és készített régészeti térképeket. Ő mérte fel 1848 decemberében az Erdy által feltárt székesfehérvári királysírokat is. A szabadságharc utáni években főleg Pest és Buda környékén végzett kataszteri felméréseket. Közben folytatta régészeti megfigyeléseit, gyűjtéseit és mások, elsősorban Erdy János és P a ú r I v á n kutatásait is segítette munkájával, műszaki tudásával. 1850-ben elkísérte Erdy óbudai kutatóútján. Ezzel az úttal kapcsolatban készíthette el "A r p á d v ö l g y" című térképét a következő évben, amely Óbuda és a vele szomszédos Békásmegyér első régészeti térképe. / Buda 1847. évi közgyűlése nevezte el a Hármashatár-hegy és Békásmegyér közötti völgyet Árpádvölgynek, de az elnevezés nem gyökeresedett meg. / E r d é l y i I s t v á n fedezte fel egy antikváriumban a szép, színes kéziratos térképet.

Mérete 64 x 96 cm. Piros szín jelöli a római kori maradványokat: a polgárváros amfiteátrumát / a katonavárosét a Nagyszombat utcában még nem ismerték /, a mai Aquincumi Múzeum környékén és a Margit-sziget északi csúcsán levő romokat, az aquincumi vízvezeték maradványait. A térkép szerkesztésének évében találták meg a hajógyár bővítéséhez végzett földmunkák során a római helytartói palota romjait. Varsányi térképén már láthatjuk őket: ez a palota első térképi ábrázolása. / Asatására csak három évvel később került sor. / Figyelemre méltó a térkép díszítése. Kora ízlését képviseli, de a szerző a régészetre utaló díszítőményeket alkalmazott és a kartus négy sarkába is a honfoglalásra emlékeztető képeket rajzolt.

Ezekben az években már gyakoribbak a régészeti beszámolóknak a lelőhelyeket ábrázoló vázlatok, helyszínrajzok. Csak elvétve mérnöki munka eredményei. Általában a régészeti kutatókat sem hivatásos és okleveles régészek végzik, hanem magukat a szakirodalom segítségével régésszé képező, a múltat nem kenyérkeresetként, hanem lelkesedéssel vizsgáló értelmiségiek: tanárok, papok, gazdatisztek, orvosok, stb. Ők készítik a vázlatokat, bár néha igénybe veszik a felmérésben jártas szakemberek segítségét. Maga a régészet abban az időben mozgalom-jellegű. Szervezeti keretet elsősorban az Akadémia nyújt arra, hogy a régészetről érdeklődők egymás eredményeit megismerhessék, munkájukról beszámoljanak. Természetesen a napi sajtó is közölt ilyen jellegű közleményeket. A régiségek és a műemlékek kutatói számára jelentős fórumok voltak a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók ismétlődő közgyűlései, ahogyan ma mondanánk, tudományos ülésszakai. / Ez természetesen nem jelenti azt, hogy bárkinél is észbe jutott volna a régészetet nem történet-, hanem természettudománynak tekinteni, amint pedig ezt pár éve egy kandidátusi értekezésben olvashattuk... /

Marsigli még egymaga vállalkozhatott arra, hogy - valamilyen ismert lelőhelyet egyetlen lapon feltüntetve - elkészítse Magyarország / és a Balkán-félsziget északi része / régészeti térképét. Ahogyan a régészet iránti érdeklődés terjedt, egyre több lelőhelyet ismertek meg és így már nemcsak az egész ország, de egy-egy vidék régészeti térképének az elkészítéséhez sem igen voltak elegendők egyetlen ember kutatásai, ismeretei.

I p o l y i A r n o l d 1859-ben hozta nyilvánosságra a Csallóköz régészeti térképét "C s a l l ó k ö z s z i g e t é p í t é s z e t i m ű e m l é k i t é r k é p e" címmel. Ezen több lelőhelyet ábrázol, mint Marsigli az egykori Pannonia, Dacia és Mysia egész területén. Ipolyi alaptérképként M á t h e s N e p o m u k J á n o s n a k az esztergomi főegyházmegye területét ábrázoló, néhány évtizeddel korábbi térképét használta. Egészen tágan értelmezte az "építészeti műemlék" fogalmát: földsáncok, földvárak, halomsírok is szerepelnek a térképen.

A Magyar Tudományos Akadémia archaeologiai bizottságja 1864-ben, Pest megye régészeti térképét tervezve, a kor legnagyobb tekintélyű régészei / E r d y J á n o s, K u b i n y i F e r e n c, H e n s z e l m a n n I m r e, P a ú r I v á n, I p o l y i A r n o l d / mellett Varsányi Jánost is felkérte, hogy az általuk ismert lelőhelyek leírását küldjék be és a lelőhelyeket jegyezzék be a nekik küldött alaptérképbe, felhasználva a Henszelmann által kidolgozott térképjeleket. Nem tudom,

elkészült-e a térkép. A válaszlevelek közül csak Varsányiét olvastam.

Ebben az időben már elég sokan gyűjtötték a régiségeket, ásattak is és - főleg Rómer Flóris szervezőmunkája és útmutatásai eredményeképpen - elég sok ránk maradt vázlat, helyszínrajz mutatja be a felfedezett és részben a feltárt lelőhelyeket. A múlt század utolsó harmadában alakuló városi, vármegyei múzeumi társulatok, egyletek tagjai egyre gyakrabban jegyezték fel a lelőhelyek topográfiai helyét, sokan térképet is rajzoltak rólu-
luk.

1870-ben Rómer két őskori temetőt tárt fel Szabolcsban. A temetőkről olyan ásatási térképeket közölt, amelyekhez hasonló értékűek, sajnos, ma sem minden feltárásról készülnek. Nemcsak az egyes sírok fekvését, a csontvázak mellékleteinek helyét rajzolta be, hanem a sírok tájolására is ügyelt, felismerve, hogy a temetkezés ilyen adatai fontosak a temetkezési rítus, ezzel együtt a kor és etnikum meghatározásában is. Hasonló gondossággal járt el József főherceg, akit ugyan számontartunk tudósként, de nem mint régészt, hanem mint nyelvészt. Ő alcsúti kastélya mellett ásatott. Módszerében, beleértve az ásatási térkép elkészítését is, utasításnak tekintette és ennek megfelelően híven követte egykori tanárának, Rómer Flórisnak útmutatásait.

1876-ban Budapesten nemzetközi antropológiai és ősrégészeti kongresszus volt, amely új lendületet adott a hazai régészeti mozgalomnak. E mozgalom eredményeiről beszámoló értekezésében Rómer felsorolta a kongresszusra beküldött térképeket. A felsorolt 15 vármegyei régészeti térkép közül Abaúj-Torna vm. térképének szerzője a Felső-magyarországi Múzeum Társaság, a többi különböző foglalkozású szerzők munkája. Van köztük ügyvéd, pap, alispán, postamester, köztük találjuk régészetünk úttörői közül Kubinyi Ferencet és Paúr Ivánt. S z t r a k a G y ö r g y mérnök készítette el Békés, R u t t n e r A n t a l erdőfelügyelő Ung vm. régészeti térképét. Erdély első régészeti térképe G o o s s K á r o l y segesvári tanár munkája. Külön térkép készült az obszidián-leletek elterjedéséről / egyike az első "elterjedési térképeknek" /. Rómer elkészítette Magyarország általános régészeti térképét. Kartografus munkatársa H á t s e k I g n á c volt. A térkép címe: Magyarország őstörténelmi térképe. A magyar és francia nyelvű jelmagyarázat szerint ábrázolja a földvárakat /"pogányvárak"/, mesterséges halmokat, urnás és csontvázás temetőket, obszidián- és kovaszilánk-lelőhelyeket, továbbá az itt Őrdög-árokknak mondott, de Csörsz-árok, Kis-árok, római sánc néven is ismert hosszanti földsáncokat.

Az értekezésben Rómer számos lelőhely, elsősorban földvárak és halomsíros temetők térképeit is közli. Említést tesz számos község beküldött régészeti térképéről, amelyek között elterjedési térképek is vannak: "Hajdú-Szoboszló határának régészeti térképe" csak tumuluszokat ábrázol. Beküldték többek között a Tiszazug, Debrecen határa és a Galgavölgy térképét is. Ez utóbbinak szerzője, Varsányi János megkísérelte a domborzat és a lelőhelyek elhelyezkedése alapján az őskori vízrajz rekonstrukcióját. A lelőhelyeket - jelkulcs szerint - a mai községek térképjele mellett ábrázolja.

M o d r o v i c h J á n o s Moson vármegye római régé-

szeti térképét küldte be. Ő 1850 és 1866 között Rajkán és más helyeken ásátott.

A múlt század utolsó negyedére tehát ha nem is általánosnak, de mindenesetre rendszeresnek tekinthetjük a régészeti lelőhelyek térképi ábrázolását. E térképek egyes lelőhelyek, ásások felmérésétől és térképezésétől községek, kisebb vidékek régészeti térképein át egyes megyék, sőt az egész ország régészeti térképéig és elterjedési térképekig mutatják be a hazai régészeti kutatások eredményeit. E térképek közül az ásatási térképek a legváltozatosabbak. Van, amelyiknek szerzője minden megfigyelt régészeti jelenséget egyetlen helyszínrajzon igyekszik bemutatni. Mások felismerik, hogy célszerűbb az egész bemutatott terület áttekintő térképét a térképezésben jól ismert melléktérképeknek megfelelő nagyobb méretarányú részletrajzokkal kiegészíteni, ahogyan Rómer a Kisvárdra és Ajak között felárt temető helyszínrajzán tette: a térkép baloldalán látható nagyobb méretarányú sírrajzok a ma már kötelezően készíthető, általában 1 : 10 méretarányú sírrajzok közvetlen elődei. A halomsíros temetők térképein a halmokat legtöbbször csillagszerű pillacsíkozással, ritkábban / mint Szivós hajdúszoboszlói térképén / oldalnézeti ábrázolásból fejlesztett térképjellel ábrázolják. A földvárak domborzati formákként ismerhetők fel és térképezhetők, ábrázolásuk akkor még - és gyakran századunk második felében is - csíkozással történik.

Valamely terület régészeti térképe, akár csak a lelőhely közvetlen környezetéről, akár egész megyéről készül, domborzatot általában nem ábrázol. Térképi alapja meglévő, más célra készült térkép. Ha mérnök, térképész rajzolja, megfelelő kora kartográfiai színvonalának, de ezt elmondhatjuk sok olyan térképről is, amelynek szerzője, rajzolója sem mérnök, sem térképész nem volt. Akkor még sokkal több volt a jól rajzoló értelmiségi, mint korunkban és az általános műveltség is sokoldalúbb volt. A mérnök emlékezett arra, amit az iskolában történelemből tanult és a "lateiner" értelmiség sem tartotta kötelességének, hogy a gimnáziumban tanult geometriát néhány év alatt elfelejtse. Egy-egy lelőhely térképe gyakran akkor is csak vázlat-értékű, ha szakember hagyta ránk, mert - nagyon helyesen - készítették vázlatokat lépéssel mérve, esetleg tájolót használva akkor is, ha műszaki jellegű felmérésre nem volt idejük, vagy esetleg a felszerelés és az asszisztencia / figuráns / nem állt rendelkezésükre. Így legalább valamilyen képtünk van olyan lelőhelyekről, amelyek azóta esetleg elpusztultak.

Az ásatások felmérésére az első módszertani tanulmányt S ő t é r Á g o s t tette közzé 1894-ben "a szakszerű ásatások vezetésére hivatott ... az intelligens osztályhoz tartozó egyének" okulására: "Gyakorlati útbaigazítás régi sírmezők tudományos felkutatására". Javasolt módszere az egyes sírok felmérésére tájolós poláris koordinátamérés, a sírok helyének meghatározására tájolós sokszögelés volt. A hosszakat magakészítette mérőruddal mérte. Moson megyei ásatásairól jó térképek maradtak ránk. Nagyon szép, csíkozott domborzatábrázolású térképeket közölt ugyanebben az időben W o s i n s z k y M ó r a Tolna megyei földvárakról. Néhányat ezek közül Hencz Antal mérnök mért fel.

Az 1860-as évektől egyre több adatunk van mérnökök közreműködésére az ásatások felmérésében. A legjelentősebb Zsigmond Gyulát a munkássága, akit 1867-től kezdve számos ásatás felmérésére kértek ki munkahelyéről, a közlekedési minisztériumból. Több évtizedes tevékenységéből a legfontosabbak visegrádi és aquincumi felmérései, de ő maga is vezetett és publikált ásatásokat. A nyolcvanas évektől az aquincumi ásatások felmérésére esetenként a fővárosi építészeti igazgató rendelt ki mérnököket. A század végén több helyen végzett leletmentést vasútépítés miatt Pósta Béla, ezeket az ásatásait vasúti mérnökök mérték fel.

A szeghalmi Kovács-dombot 1913-ban ásatta Szeghalmi Gyula tanító. Ásatási térképén nemcsak a domb alaprajzát, a kutatóárkokat és a feltárt sírokat látjuk. Ábrázolta - csíkozással - az egykori Körös-mederből maradt mélyedést is, felismerve régészeti jelentőségét.

1923-ban ismertette Ferk Ernő az aquincumi római vízvezeték maradványait. Gondos munkáját örökíti meg a 2300 m hosszban felmért aqueductus alaprajza, hossz-szelvénye, sok részletrajz a méretek feltüntetésével és a környék kisméretarányú térképe.

Az ezt követő időszakban egyre több ásatási, főleg temetőtérképet közöltek. A lelőhely környezetét vagy ezen, vagy külön vázlaton ábrázolták, amely gyakran / az akkor nem titkos / katonai térkép kivágata.

Jelentős Szalai Ákosnak, régészettünk első főállású mérnökének tevékenysége. Fiatal építész mérnökként a római német régészeti intézetben sajátította el az akkor legkorszerűbb kutatási módszereket, majd hazatérve a Nemzeti Múzeumban dolgozott. Több, főleg római kori ásatást mért fel. Nogrady Sándorral együttműködve szorgalmazta a lelőhelyek, főleg földvárak, sáncok és római kori települések légi-fényképezését. Sőtér után elsőként írt módszertani tanulmányt az ásatások felméréséről. Szükségesnek tartotta az ásatás előtt a lelőhely nagyméretarányú szintvonalas térképének elkészítését és ennek ásatási alaptérképként történő felhasználását. Magyarországon ő javasolta elsőként a feltárandó terület jellegének és nagyságának megfelelő négyzethálózat kitűzését, amelynek segítségével az egyes leletek és jelenségek azonnal bejegyezhetők az ásatási térképbe. Itt helyi hálózatra / koordináta-rendszerre / gondolt, de fontosnak tartotta a hálózat helyének a környezethez viszonyított meghatározását. Felhívta a figyelmet arra, hogy a hibahalmazódás elkerülésére az egyes leleteket ne egymáshoz, hanem alappontokhoz, illetve alapvonalhoz mérjék. Ásatás közben baleset / földomlás / okozta korai halálát 1930-ban.

Az ezt követő évtizedben elsősorban középkori ásatások felmérésében végzett értékes munkát néhány kiváló építész - építészettörténész: Csémei József, Garády Sándor, Lux Géza, Lux Kálmán. Ők kutatóként is jelentősek voltak. Szakmájuknál fogva méréseik nem is lehetnek geodéziai jellegűek, de a feltárt épületmaradványok alaprajzai mellett közölt helyszínrajzaik biztonsága szerint nem voltak érzéketlenek a térképek iránt. E helyszínrajzok méretaránya / 1 : 720, 1 : 1440 / a kataszteri és városmérési térképek fel-

használására utal.

Az 1940-es évek elején megjelent Budapest Története c. háromkötetes kiadvány számára a Honvéd Térképészeti Intézet készítet néhány térképet a római kori lelőhelyekről, ezek alapján a 25000-es, 75000-es katonai térkép, valamint a budapesti városmérési térkép 1 : 5000 méretarányú áttekinthető térképe.

Ezekben az években dolgozott ki kitűnő módszert László Gyula a korszerű, áttekinthető és mégsem túl nagyméretű honfoglaláskori temető-térképek készítésére. Ismeretes, hogy a katonai térképeken a község neve alatt egyezményes jelek és jelzések mutatják a községre jellemző egyes olyan fontos adatokat, amelyek a kicsinyítés következtében helyükön nem ábrázolhatók: közigazgatási jelleg, lakóházak száma, régebben posta, távíró, ártézi kút. László Gyula ehhez hasonló módon a temető-térképeken az egyes sírokat alak- és mérethelyesen ábrázolja a helyükön, az egyes sírok mellé rajzolt jelek mutatják a halott nemét, valamint a legfontosabb leletfajták jelenlétét. Az egyes sírokról külön sírrajz készül egészen nagy méretarányban és azon már minden apró részlet a helyén, alak- és mérethelyesen szerepel.

A második világháborúban elpusztult vári lakóházak régészeti kutatásai során Gerovich László ismerte fel, hogy "csak ... a középkori helyzetnek mai eszközökkel visszaadott biztos térképe nyújthat alapot a topográfiai adatok és telektörténetek reális kiaknázásához". Ezért bevonta a Fővárosi Régészeti Intézet, majd az ebből alakult Budapesti Történeti Múzeum ásatásainak felmérésébe Seitel Kornél volt térképész-tisztet. Seitel eleinte Csemegivel együtt végezte a vári házak kutatásaival kapcsolatos felméréseket, majd a Budapesti Történeti Múzeum, később a MTA Régészeti Kutatócsoportja / a mai Régészeti Intézet / főmérnökeként számos ásatást mért fel 1967-ben bekövetkezett hirtelen haláláig. Két évtizedes munkássága meghatározó volt nemcsak az említett intézmények felmérési munkáira, hanem az egész magyar régészet műszaki dokumentációs módszereinek fejlődésére. Személyében elsősorban dolgozott a magyar régészetben főfoglalkozású geodéta. Legjelentősebb munkái: a budai Vár feltárásával kapcsolatos műszaki feladatok megoldása, a műszaki dokumentációs munkák megszervezése és irányítása, majd a Régészeti Kutatócsoport műszaki munkáinak és műszaki részlegének megszervezése. A vári ásatás első éveiben végzett műszaki munkákról rövid, de alapvető tanulmányban számolt be 1952-ben. Ebben a régi térképészeti anyagnak az ásatások megtervezésében és vezetésében való felhasználásától a modellek, domborművű térképek felhasználásáig a geodézia és kartográfia számos olyan lehetőségére hívta fel a figyelmet, amelyeket előtte a régészet nem aknázott ki. Az ásatások felmérését - nálunk elsőként - az országos alaponthálózathoz csatlakozva végezte és elsőként használta az országos koordinátákat a leletanyag meghatározásánál. Ez azt eredményezi, hogy a lelőhely a terep megváltozása után is pontosan azonosítható. Az ásatások felmérésekor a szükséges mértékben elegyítette a geodéziai és építészeti eljárásokat. Munkájával, tudásával kivívott tekintélye folytán hatást gyakorolt a többi ásató intézményben folyó felmérési munkákra is, amelyekben szerencsés esetben megbízott mérnök, technikus, legtöbbször azonban maga az ásató

régész méri fel az ásatást.

Az 1960-as évek elején indultak meg a magyar régészet több évtizedre tervezett vállalkozásának munkái, amelyeknek eredményét a Magyarország Régészeti Topográfiája című sorozatban tesszük közzé. A munka célja az ország összes régészeti lelőhelyének felderítése, területi egységenként és régészeti koronként történő bemutatása. Módszere az irodalomból, múzeumi adattárakból, leltárkönyvekből ismert, valamint a különböző korokból származó térképeken, légifényképeken felismerhető lelőhelyekre vonatkozó adatok összegyűjtése, ellenőrzése, majd terepbejárás útján újabb lelőhelyek felfedezése, esetleg kisebb ásatásokkal ezek hitelesítése. A kiadványsorozat egyes kötetei egy vagy két járás régészeti lelőhelyeit ismertetik. A kutatást ennek megfelelően meghatározott terület-egységenként végzik. A munkát a MTA Régészeti Intézete a területileg illetékes múzeumokkal együttműködve végzi. Az ehhez szükséges földmérési és térképészeti munkák módszertanát Seitzl dolgozta ki, figyelembe véve a feladat mellett az akkori lehetőségeket. Mivel az új topográfiai térképek még nem álltak rendelkezésünkre Veszprém megyéről, ahol a munkát megkezdtük, alaptérképként az 1945 előtt kiadott 25000-es térképek szolgáltak. Ezekkel végezték a régészek a terepbejárást és ezeken, illetve pótolhatatlanságuk miatt ezeket kímélve a rájuk illesztett asztralon-lapokon jelölték az egyes lelőhelyeket. A kutatók által meghatározott céloknak megfelelően Seitzl dolgozta ki az alkalmazandó jelkulcsot. A térképen jelölt lelőhelyeket ábrázoló "község-térképek" - az egyes községek régészeti térképei - természetesen már irodai munkával készülnek. Alapjuk kezdetben szintén a régi 25000-es térkép volt. Szerkesztésükkor figyelembe kell venni a térképek közlését korlátozó előírásokat. Ez a síkrajz tekintetében nem okoz különösebb nehézségeket, hiszen az, amit nem szabad ábrázolni, régészeti szempontból általában nélkülözhető, bár a tájékozódást megkönnyítené. Sokkal több gondot okozott a domborzat oly módon történő ábrázolása, hogy az a titkossági előírásokat ne sértse, tehát például idegen államok térképéhez értő vezérkari tisztjei számára ne nyújtson megfelelő tájékoztatást, de a régészeknek igen. A turista-térképek 50 m-es szintközét nem lehetett alkalmazni, mert végülis az egyes községek régészeti térképei idővel az egész országot ábrázoló térképművé állíthatók össze. Megjegyzendő, hogy az azóta eltelt több mint két évtized munkája - részben az anyagi és személyi kapacitás korlátozott volta, részben a kiadási nehézségek miatt - eddig csak egyetlen megye, Veszprém befejezését tette lehetővé. Ezen kívül Komárom, Pest és Békés megyékből a dorogi, a budai és szentendrei, valamint a szeghalmi járás régészeti topográfiája jelent meg. Így nyilvánvaló, hogy ez a bizonyos "országos térképmű" olyan sokára fog elkészülni, hogy biztonságunkat akkor sem veszélyeztetné, ha sokkal lazább előírások szerint készülnének a kiadvány-sorozat térképei. A munka megkezdésekor szóba került olyan domborzat-ábrázolási megoldás, hogy az 50 m-es szintvonalakat rajzoljuk, de ne írjuk meg. Erre nem kaptunk engedélyt, mint ahogy arra sem, hogy a megíratlan szintvonalak az egyik község térképén 150, 200, 250 m-esek, a másik községén pl. 170, 220, 270 m-esek legyenek. Más elképzelések is születtek, bár ezek is - tekintettel a szintvonalalközre - hegyvidéken segítettek volna csak a régészeten,

az Alföldön nem. Végül arra kaptunk lehetőséget, hogy a domborzat érték nélküli szintvonal-darabokkal, úgynevezett rövid vízszintesekkel ábrázoljuk. Ezt az eljárást alkalmazták azóta az egyes ásatások környezetét bemutató más térképeken is. Bár a régészeti topográfia térképeit és rajtuk a domborzatot kitűnő szakember, az 1986-ban elhunyt Nagy Ernő rajzolta, az ismerttetett megoldás természetesen nem váltotta ki a régészek osztatlan lelkesedését. A községtérképek méretaránya a nyomaton 1 : 50 000, nagyobb területű községeknél 1 : 100 000. Az egyes kötetek mellékleteként készülnek el a kötetben tárgyalt terület régészeti korszakoként megszerkesztett, 1 : 100 000 méretarányú áttekintő térképei. Ezek alapja az ugyanilyen méretarányú, csak síkrajzot tartalmazó munkatérkép volt, kiegészítve más alapanyagról átvett domborzattal. / Ma már van 100 000-es polgári topográfiai térkép. / Ezek a többszínnyomású térképek a domborzatot szintörléssel ábrázolják. Az egész járások, illetve községek régészeti térképei mellett szükség van egyes lelőhelyek alap- és helyszínrajzaira, térképeire. A templom- és más épületelemek alaprajza általában építészeti, vagy építészeti és geodéziai felmérés eredménye. Földvárakról, halomsíros temetőkről szintvonalas térkép készül 1 : 500, 1 : 1000 méretarányban. / A közléskor már más a méretarány, ezt a kötet szerkesztője dönti el. / A régészeti topográfia földmérési és térképészeti munkái ma is a Seitzl által kidolgozott alapokon folynak és az itt alkalmazott elvek a topográfiai kívüli régészeti feladatoknál is érvényesülnek kisebb-nagyobb eltérésekkel. A felmérések és a térkép-közlések természetesen erősen függenek az anyagi / és az anyagiaktól függő személyi / lehetőségektől: kitűnő szakemberek is kényszerülhetnek jelentős megalkuvásokra.

Jelentős könnyebbséget, segítséget nyújtanak az utóbbi évtizedekben kiadott földmérési topográfiai térképek, amelyek a terepbejárásoknál és a régészeti térképek alaptérképeként is jól használhatók. Egyes különálló lelőhelyek környezetének bemutatását is megkönnyítik a térképek minősítésére kiadott újabb rendelkezések.

/ Elhangzott 1987. december 16-án. /

BARTÓK BÉLA
ZENE ÉS TÉRKÉP

Az emberek már ósidők óta igyekeztek környezetüket minél jobban megismerni. Ennek eleinte táplálkozási, gazdasági okai voltak, de már korán felfigyeltek a természet érdekességeire, hangjaira, majd szépségeire és különböző módon elkezdték azokat rögzíteni is. Elsősorban a rajzi ábrázolás terjedt el, akár a barlangrajzokat figyeljük meg, akár a kiválóbbnál kiválóbb festők műveit.

Amikor különböző célokra elkezdtek térképeket készíteni, azokat is díszítették rajzokkal, az állatöv képeivel, illetve az egyes tájak ábrázolásával, gyakran hangszeren játszó személyekkel. Itt a sok közül megemlíthető az u.n. herefordi térkép, amelyen a földrajzi adatok még háttérbe szorulnak a különféle város vagy állatábrázolásokkal szemben, de tárgyunkhoz jobban illik a Pomponius Mela "De situ Orbis" című művében lévő és Krisztus halálának éve körül készült világtérkép, melynek négy sarkában egy-egy harsonát fújó angyal látható.

A magyar térképábrázolások közül csak a legkiválóbbakat említve, elsőnek Lázár deák művésziesen kidolgozott térképe vagy Mikoviny Sámuel városábrázolásai mutatják a térképészet és más művészetek kapcsolódását.

A zene az egyik legősibb művészeti ág és az élő térképet, a környezetet sokféle módon örökítette meg, elsősorban dalokban. A népdalok jelentős része a faluról, a környező vizekről, hegyekről szól és mintegy zenében térképezi a környezetet. A műdalok is sokszor megemlítenek városokról és egyéb földrajzi fogalmakról. Külön csoportot képeznek a katonadalok, melyek éppen a kitérítő térképi szemléletet tükrözik, ha pl. a "Nyíregyházi kaszárnya..." vagy a "Kimegyek a doberdói harctérre...." kezdetű dalokra gondolunk.

A zeneszerzőket ért sokféle hatás sokszorosan kapcsolódik a térképészetben megismert fogalmakhoz, a gyermekkori környezet és táj, majd az utazások keltette benyomások a szerzők jelentős részét megihlették és műveikben megörökítették ezeket. A földrajzhoz kapcsolódó hatalmas zeneirodalom teljes ismertetése nem célom, de részben felsorolásszerűen, részben rövid zenei példákkal szeretném bemutatni, hogy milyen érdekesen kapcsolódtak a zeneszerzők a térképész szakmában más módon megörökített földrajzi fogalmakhoz.

A felsorolandó művek egy része a szerző hazájához, illetve sokszor változó lakóhelyeihez kötött, másik része pedig vagy utazási élményekhez kapcsolódik vagy vágyozást tükröz távoli tájak iránt. L i s z t F e r e n c 1856-ban írt "Hungária" című szimfonikus költeménye, vagy J a n S i b e l i u s "Karelia suit"-je és "Finlandia" szimfonikus költeménye egy-egy akkoriban elnyomott nép hazáját igyekezett zenébe foglalni. K o d á l y Z o l t á n, aki gyermekkorát Galántán töltötte, erre emlékezik "Galántai táncok" című szerzeményében, de az ettől távolabbra eső Maros mentét is megörökítette a "Maroszséki táncok"-ban. E u g e n S u c h o n t ó t zeneszerző a "Kis Kárpátok zsoltárai"

-ban szintén szülőföldjére emlékezik.

Hallgassunk meg néhány részletet a felsorolt művek jellegzetes motívumaiból. Liszt, Sibelius és Kodály egy-egy szerzeményéből. Hungária-Finlandia-Galántai táncok.

A különféle okokból utazók eljutottak a Föld különböző tájaira és ott hosszabb-rövidebb ideig tartózkodva megörökítették élményeiket. Az orosz zeneszerzők közül A l e x a n d r B o r o d i n 1880-ban írta a "Vázlat egy középázsiai szteppéről" című szimfonikus költeményét, P j o t r C s a j k o v - s z k i j "Olasz capriccio"-ját, N i k o l a j R i m s z k i j "K o r z a k o v pedig, aki tengerésztisztként bejárta a Földet, "Spanyol capriccio"-jával tette azt emlékezetessé. Egy-egy részt halljunk a Borodin és a Csajkovszkij műből.

Az utazók közül kiemelkedik F e l i x M e n d e l s o h n tevékenysége, aki 20 éves korától többször tartózkodott Nagy-Britanniában, Francia- és Olaszországban és alkotta többek között "Hebridák" nyitányát, a "Skót szimfóniát" és az "Olasz szimfóniát"-t.

Olaszország és különösen Róma egyébként is úticélja és álmai megvalósulása volt sok zeneszerzőnek, akik műveikben is megörökítették Itáliát és az Örök Várost.

H e c t o r B e r l i o z "Benvenuto Cellini" címmel írt egy kevésbé sikeres művet, de ennek nyitánya: a "Római karnevál" népszerű lett. L i s z t F e r e n c svájci, majd itáliai tartózkodását többek között a 3 kötetes és 26 részből álló "Zarándok évek" sorozatban tette emlékezetessé. Jellemző, hogy a klerikális gyanúba eső cím helyett nálunk hosszú ideig "Vándorévek" címmel kellett a művet előadni. Az 1. kötet címe: Svájc, a második: "Itália" és ez utóbbiból legnépszerűbbek a Rómát idéző "Villa d'Este cyprusai" és a "Villa d'Este szökőkútjai".

Még mindig Olaszországban maradván, megemlíthető R i c h a r d S t r a u s s 1887-ben írt első szimfonikus költeménye "Itáliában" címmel, valamint O t t o r i n o R e s p i g h i ugyancsak szimfonikus költeményei: "Róma kútjai", "Róma fenyői" és "Római ünnepek" néven. Az operettirodalmat képviseli ifj. J o h a n n S t r a u s s "Egy éj Velencében" című operettje. Az olasz termékből részleteket mutatok be Mendelsohn "Olasz szimfóniájából", Liszt a "Villa d'Este szökőkútjai" és Respighi "Róma kútjai" című műveiből.

Párizs szintén sokakat meghódított inkább a könnyűzene terén: itt csak G e r s h w i n : "Egy amerikai Párizsban" és P a d i l l a : "Ez Párizs" művét említem meg.

Evvél szemben a párizsi C l a u d e D e b u s s y - aki bejárta Londont, Rómát, Bécsset és Oroszországot, 1910-ben Budapesten is hangversenyezett - távolabbi tájakat örökített meg, elsősorban két - talán legjelentékenyebb művében, az 1904-ben írt "A tenger" címűben és az 1907-es "Ibériá"-ban. Ezek közül halljuk a Gershwin darabot és A tengert, természetesen csak villanásszerűen.

Az ugyancsak francia D a r i u s M i l h a u d még meszszebbre visz az 1921-es "Emlékek Braziliából", illetve "Bál Martinique szigetén" című műveivel. Az Alpok és az azokon túli világ is sokakat megigézett, így Richard Strauss az 1915-ös túristautja után írt "Alpesi szimfóniát"-jában, Ernst Fischer pedig "Az Alpoktól délre" című művében emlékezett meg az Alpokról.

A hallható természet leginkább a tengerek és folyók hangjában testesül meg. Az emberek célszerűségi okokból a vizek mellé telepedtek és a költők is nagy számban írtak a folyókhoz vagy a folyókról, tengerekről felidézve azok zenéjét. Már Lévy József is megörökítette a tenger mormolását "Mikes" című versében, majd a legtöbb jelentős magyar költő is gyakran megemlékezett a kisebb-nagyobb folyók természeti szépségéről.

Érdekes, hogy a Visztula, mint az elnyomott lengyel nép szimbóluma többeket is írásra ösztönzött. B á r ó E ö t v ö s J ó z s e f "A befagyott Visztulához" vagy A d y E n d r e "Ének a Visztulán" című verse a példa erre.

Adyt a folyók egyébként is kísérték "Az Értől az Óceánig", "Az ifjú Rajnánál" című versében írja: S a hetyke, ifjú Rajna... fut közöttük rivalgva, majd az "Ujjak a Szajnában" címűben: És fölzokog a Szajna árja. "A Szajna partján" már a Dunára gondol: A Duna partján démonok úznek csúfot velem, majd "A Duna vallomásában": Sohse lesz másként, így rendeltetett, mormolta a vén Dunának, Oltnak egy a hangja. Morajos, halk, halotti hang.

Bartók Béla Adynak öt versét zenésítette meg és ezek egyike, az "Egyedül a tengerrel" már címében is földrajzi fogalmat idéz.

A Tisza sok népdalunkban szerepel és Ady "Megáradt a Tisza" című versében is szól róla, de legszembetűnőbb Petőfi "A Tisza" versében, ahol halljuk is a hangját: "Zúgva, bőgve törte át a gátat, el akarta nyelni a világot". Petőfi sok egyéb versében is találhatóunk földrajzi kapcsolatot, így a Szamosról emlékezik a "Falu végén kurta kocsmában". J ó z s e f A t t i l a 3 részes művet szentelt főfolyóknak "A Dunánál" címmel.

Visszatérve a zeneművekhez, amint Ady megemlékezett a Rajnáról, a németek is többször megzenésítették azt, így R o b e r t S c h u m a n n III. Rajnai szimfóniájában vagy R i c h a r d W a g n e r Rajna kincsében. Hazáját örökítette meg B e d r i c h S m e t a n a a "Hazám" című ciklus mind a hat részében, melyek közül a legismertebb a csehek nemzeti folyójáról szóló "Moldva". Ugyancsak hazai vizekről emlékezik meg M o o d e s z t M u s z o r g s z k i j több darabjában: a "Kert a Don mentén", "A Dnyeper" és "A Krim déli partján" címűekben és P a n c s o V l a d i g e r o v bolgár zeneszerző "Vardar" című rapszódiajában.

Amerikából gyakran szerepel zenei műsorokban két ismert darab: az egyik G r o f é "Grand Canyon" műve, melynek mind az öt része: Napfelkelte, Virágos rét, Az ősvényen, Naplemente és Felhőszakadás alcímekkel a teljes arizonai tájat megeleveníti, a másik a fekete rabszolgák emlékét idézi fel a közismert J e r o m e K e r n dal: "A nagy folyó, azaz Mississipp". Két világ-rész, két különböző táj: Az Alpoktól délre és A nagy folyó. Befejzésül két olyan műről szeretnék megemlékezni, amelyek egyike a mai előadás ötletét adta: nevezetesen Bartók Béla két kis gyermekkori kompozíciójáról.

Apám 1887-ben édesapjával a stájerországi Radegundba utazott, ahol édesapja gyógykezelte magát és erről 1891-ben apám egy kis zongoradarabot írt "Radegundi viszhang" címmel. 1890-ben / 9 éves korában I / IV. elemi iskolai földrajz tanulmányai során a Dunáról tanultak és apám - aki a földrajzot és a

térképeket mindig nagyon szerette - egy hosszabb zongoradarabot komponált "A Duna folyása" címmel. Ez u.n. programzene, mert mindenütt megjelölte a Duna menti helyeket és a zene hangulatát, nevezetesen Dévénynél a zene vidám lesz, mert a Duna Magyarországra érkezik, a Vaskapunál pedig szomorú, mert távozik onnan. Sajnos ez a távolság ma már összeszűkült. Ezt a darabot első hangversenyén 1892. május 1-én Nagyszőlősen elő is adta. Hallgassuk meg ennek a darabnak a középső részét azzal, hogy ez gyermekkori mű és természetesen nem tükrözi a későbbi Bartók zenét.

/ Elhangzott 1988. február 5-én /

KÁRPÁTALJA AZ UTÓBBI SZÁZNYOLCVAN ÉV TÉRKÉPEIN

I.

Bevezetesként röviden szólnom kell Kárpátalja területének benépesüléséről, történetének fordulópontjairól és elnevezéseinek kialakulásáról.

Az Északkeleti-Kárpátok hegyvidéke a magyar honfoglalás idején lakatlan volt, s egybefüggő hatalmas erdőséggel a Felső-Tisza vidékére helyezett, de már az Árpádok korában fokozatosan feljebb tolt országos gyepű előtt az ország védelmi rendszerének részeként az északkeleti gyepűelve szerepét játszotta. / G y e p ű volt a neve a mesterségesen kiépített, leggyakrabban fatorlaszból álló országvédő határnak. A g y e p ű e l v e tkp. jelentése 'a gyepűn túl', vö. E r d ő e l v e > E r d é l y, H a v a s e l v e > H a v a s a l f ö l d. A gyepű külső oldalán, több napi járóföldre terjedő széles, lakatlan területsávozt hívták g y e p ű e l v é -nek. / A rutén / ruszin, kisorosz, későbbi néven kárpátukrán / nép a XII-XIII. század fordulóján kezdett átszivárogni a Keleti-Beszkidék / Erdős-Kárpátok / és a Máramarosi-havasok hegyvidékére, s ez a betelepülés fél évezreden át tartott. A halicsi / gácsországi, galíciai / rutén parasztok az ottani nehéz sorsból menekülve és megélhetést keresve kenézek vagy soltészek irányítása alatt helyezkedtek el a kialakuló nagy uradalmak keretei között a Tiszának Máramaros megyei folyásától egészen a Szepes megyei Poprád folyóig. A rutén területnek előbb az Alföld felé eső része, az alacsonyabb hegyvidék települt meg, s a rutén települések öve csak ezután nyomult feljebb a magasabb hegyvidék s egyúttal az ország határa felé. A déli oldalon a rutének magyarokkal kerültek érintkezésbe, akik a XII-XIII. században elhatoltak a hegyvidék lábáig, és benyomultak a folyók kinyíló völgyeibe.

E terület egy évezred során soha nem volt önálló közigazgatási egység, hanem Magyarország itteni vármegyéinek: Máramaros, Bereg, Ugocsa és Ung megyének a szerves részét alkotta. Egybetartozó fogalomként csupán 1918 végén jelentkezett először a világ előtt. Károlyi Mihály miniszterelnöksége idején az 1918. december 21-én közzétett X. néptörvényben Máramaros, Bereg, Ugocsa és Ung megyék ruténlakta területeiből R u s z k a K r a j n a / = Rutén Tartomány / néven autonóm országrészt alakítottak Munkács székhellyel. A kormányban Ruzska Krajna minisztere a Máramaros megyei Kövesligeten született Szabó Oreszt / 1867-1939 / miniszteri tanácsos lett. Szabó Oreszt jól ismerte a rutén ügyeket. 1913-ban ő szerkesztette a hét kötetből álló Nemzetiségi Könyvtárt, s ő is írta a sorozat első kötetét "A magyar oroszok-ról / Ruthének /" címmel. Az autonóm tartomány élére az Ugocsa megyei Batáron született Stefán Ágoston / 1877-1945 / rahói ügyvéd, lapszerkesztő került kormányzóként. Neki 1912-1918 között öt könyve jelent meg a rutén kérdéstről. 1919. március 12-én ült össze Munkácson Ruzska Krajna tartománygyűlése. E tartománygyűlés megleget szavakkal emlékezett meg a magyar kormány jóindulatá-

ról, amellyel a ruténeknek "aranytálcán juttatta el a jogot és a szabadságot". A Tanácsköztársaság idején a ruszin népbiztosság vezetését Stefan Agoston látta el. 1919 májusára csehszlovák és román csapatok szállták meg Kárpátalját. Állami hovatartozásáról az 1919. szeptember 10-én aláírt Saint-Germain-i békeszerződés döntött, amely Csehszlovákiához csatolta. A békeszerződés 10. pontjában Csehszlovákia kötelezte magát, hogy az entente által megvont határok között autonóm rutén tartományt létesít. A hivatalos nyelvben és a közbeszédben R u s z k á K r a j n a helyett új és új területelnevezések tűntek fel. Érdekesen ír erről Ivan Olbracht / 1882-1952 / cseh író egy 1931. évi, "Név nélküli tartomány" című tudósításában: "A Saint-Germain-i szerződés hivatalos névhasználatára P o d k á r p a t s k á R u s (=Kárpátaljai Oroszország / . A nemzeti érzelmű oroszok, akik új cári nagyorosz birodalomban hisznek, a hegyek túlsó oldaláról néznek erre a földre, és Z a k á r p a t s k á R u s -nak (=Kárpánton túli Oroszországnak / emlegetik. A kommunista és a nacionalista ukránok, alapul véve az itteni etnikai csoportok nemzetiségi kapcsolatát a szovjetunióbeli, galíciai és romániai ukránokkal, Z a k á r p a t s k á U k r a j i n a -nak (=Kárpánton túli Ukrajnának / mondják, vagy pedig, hogy elkerüljék a tiltott agitációért járó üldözést, egyszerűen Z a k á r p a t s k o -nak (=Kárpánton túlnak / . E megnevezések mindegyikének határozott és teljesen világos politikai jellege van. Népi módra P o d k á r p a t s k o -ról (=Kárpátaljáról / beszélnek. A korábban, már a XIX. századi magyar nyelvben szórványosan fel-felbukkanó K á r p á t a l j a név még nem volt több pusztá helymegjelölésnél: 'a Kárpátok alján elterülő vidék'. 1849 előtt Szepes vármegye négy járása közül az egyiket k á r p á t a l j a i j á r á s -nak hívták. Ez a későbbi ólublói, késmárki és szepesszombati járás területét ölelte fel. 1889-90-ben egy Munkácson megjelenő hírlapnak is K á r p á t a l j a volt a neve. De ez is csak arra utalt, hogy Munkács a Kárpátok alján fekszik. Határozott körvonalt, konkrét területet csupán az 1930-as évek óta jelölünk a K á r p á t a l j a névvel. Időnként azért még nyelvünkre jöhet a régies R u t é n f ö l d vagy az idegen R u s z i n s z k ó is.

Csehszlovákia 1939. évi teljes felszámolását követően 1939. március 14-én és 15-én Magyarország Ungvárról, Munkácsról, illetőleg Beregszászról és Vásárosnaményből kiindulva az Ung, a Latorca és a Tisza völgyében katonai akciót indított az Uzoki-, Vereckei- és Tatár-hágó irányában, és ez az akció március 17-én Kárpátalja megszállásával és Magyarországhoz való visszacsatolásával fejeződött be. Románia igényt jelentett be a Tiszalonka-Kőrösmező vonaltól keletre eső területre, de a magyar kormány elutasította a román igényt. Kárpátalján a közigazgatásnak két hivatalos nyelve lett: a magyar és a rutén. Az 1944. évi Helységnévtár, amelynek használati utasítása a magyaron kívül ruténul is olvasható / III-V /, közzétette a kárpátaljai közigazgatási kirendeltségek / ungi, beregi és máramarosi közigazgatási kirendeltség / községeinek és külterületi lakott helyeinek rutén neveit is latin és cirillbetűkkel / 639-654, 671-680 /.

A második világháborúban 1944 októberére a hadműveletek elérték Kárpátalját. Ekkortáira, október 15-re esett Horthy Miklós kormányzó fegyverszüneti proklamációja, amelynek Vörös

János vezérezredes javaslata szerint Huszton, az I. honvéd hadsereg körletében kellett volna elhangoznia. Ha ez a terv valósult volna meg, akkor talán fogantaja lett volna a proklamációnak és történelmünk is némileg másképpen alakulhatott volna. Gondoljunk Románia kiugrására. Október 18-ra az Északkeleti-Kárpátok hágói / Uzsoki-, Vereckei-, Szkotárszakai-, Toronyai-, Légió- vagy Tarac-, Pantir- és Tatár-hágó /, Kőrösmező, Rahó és számos más település a szovjet csapatok kezére került, s előnyomulásuk gyorsan haladt tovább. 1944. október 28-án már Csapot is elfoglalták. Hamarosan felvetődött ismét az állami hovatarozás kérdése. Az 1945. január 20-án a magyar ideiglenes nemzeti kormány és a szovjet kormány képviselői által Moszkvában aláírt fegyverszüneti szerződés értelmében a magyar-csehszlovák határt az 1937. december 1-i állapotoknak megfelelően kellett helyreállítani. / A vidéken, Debrecenben megalakult magyar ideiglenes nemzeti kormányának 1945 januárjában még sem hadserege, sem fegyverzete nem volt, s illetékessége is csupán az ország keleti területére korlátozódott. Ennek megfelelően csekély volt e kormány nemzetközi tekintélye, diplomáciai súlya. Képviselői még csak gondolni sem igen merhettek arra, hogy el tudják érni az aláírásra eléjük tett fegyverszüneti szerződés rendelkezéseinek bármiféle enyhítését. / Kárpátalja tehát de jure visszakerült Csehszlovákia fennhatósága alá. De facto viszont a Szovjetunió gyakorolta a főhatalmat. Döntést az hozott, hogy a Szovjetunió és Csehszlovákia kormányának képviselői 1945. június 29-én Moszkvában megállapodást írtak alá, amelyben Csehszlovákia az 1938-ban érvényben levő határok közötti Kárpátalját átengedte a Szovjetunióknak. A megállapodás a ratifikációs okmányok kicserélésével 1946. január 30-án lépett életbe. 1946. január 22-én Szovjet-Ukrajna keretében megalakult - Ungvár székhellyel - a **Z a k a r p a t s z k a j a o b l a s z t y** /Kárpátontúli terület / nevű közigazgatási egység. Azóta ez Kárpátalja hivatalos neve. Tizenhárom körzetre / rajon / oszlik, amelyek székhelyükről kapták nevüket: Beregszász, Nagyberezna, Nagyszőlős, Volóc, Ilosva, Ökörmező, Munkács, Perecseny, Rahó, Szolyva, Técső, Ungvár, Huszt. Az 1970. évi szovjet népszámlálás adatai szerint a terület 1 millió 57 ezer lakosa közül ukrán / ruszin, rutén / nemzetiségű 808 ezer, magyar nemzetiségű 152 ezer, román nemzetiségű 23 ezer, szlovák nemzetiségű 10 ezer, egyéb / orosz, zsidó, német, cseh, grúz, örmény stb. / 64 ezer.

Mint láthattuk, Kárpátalján a XX. század első felében huszonhat év alatt háromszor ment végbe uralomváltozás. Aki ott az első világháború vége előtt született, az magyar állampolgár lett az Osztrák-Magyar Monarchia keretében, majd 1919-ben csehszlovák, 1939-ben ismét magyar, 1945 után pedig szovjet állampolgárrá vált anélkül, hogy szülőföldjéről kitette volna a lábát. Mivel a térképezésben mindenütt nagy, sőt néhol kizárólagos az állam szerepe, magától értetődik, hogy a Kárpátalja állami hovatarozásában beállott minden fordulat egyben fordulatot jelentett a Kárpátalját ábrázoló térképek készítésében is. Egymást váltották Bécs, Prága, Budapest, Moszkva, sőt Ungvár, Kijev térképészei. Bátran állíthatjuk, hogy térképtörténeti szempontból a viszontagságos sorsú Kárpátalja az egész Kárpát-medence egyik legérdekesebb, legváltozatosabb tája.

II.

Időbeli sorrendben bemutatok harmincöt térképet, amelyek vagy a terület kisebb-nagyobb részeit ábrázolják, vagy pedig - a Kárpátalja-fogalom kialakulása után - Kárpátalját a maga egészében állítják elénk. A térképek néhány kivétellel / ezeket Szemenyei Pál 8, 10, 11, 13, 29, 30, 31, 32., és Skerletz Iván 14., barátom és térképgyűjtő társam bocsátotta rendelkezésemre / mind a saját gyűjteményemből valók. Következésképpen nagyon messze vannak attól, hogy teljességre törekedhessek velük. Arra azonban mindenképpen alkalmasak, hogy Kárpátalja térképezésének fejlődési folyamatát, e fejlődés egyenetlenségeit érzékeltessék.

1. LIPSZKY: Tabula generalis regni Hungariae. Méretarány: 1 : 469,472. Megjelenési hely és idő: Pest, 1806. Névrajzát Karacs Ferenc metszette. Korszakos jelentőségű, kiváló térkép, bár térhatásra törekvő domborzatábrázolása még elég bizonytalan és zavaros. A 12/3. szelvény Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékén kívül Galícia és Bukovina jelentős részét is ábrázolja. Az északkeleti sarokban jelmagyarázat latin és német nyelven. Lipszky Jánosnak 1806. évi térképe alapján szerkesztette meg Herner János az "Erdély és a Részek térképe és helységnévtára" /Szeged, 1987. / című kiadványt, amelynek 1 : 285.000-es méretarányúra felnagyított térképszelvényei Kárpátalja területét is jelentős mértékben felölelik, mégpedig Ugocsa és Máramaros megye területét teljes egészében, Ung és Bereg megye területét pedig részlegesen. Ugocsa és Máramaros névanyagát a Helynévmutató is tartalmazza. / Azok a peremterületek, amelyeknek névanyaga nincs benne a Névmutatóban, a térképszelvényeken sárgával vannak színezve. /

2. BESKID GEBIRG. Méretarány 1 : 288,000. Megjelenési hely és idő: Wien, 1869/1872. A második katonai felvétel 1 : 28.800-as felvételi lapjának tízszeres kisebbítésével készült általános térkép. A domborzatot a Lehmann-féle szabályok alapján csíkozással jeleníti meg. Magassági adatok bécsi ölben. A Magyarországot ábrázoló szelvények közül ez a IV. számmal jelölt szelvény. Zemplén, Ung, Bereg és Máramaros vármegyéken kívül ábrázolja Galiciának déli határvidékét is. Az északkeleti sarokban jelmagyarázat német nyelven.

3. 4569/2 POROSKÓ. Méretarány 1 : 25.000. Megjelenési hely és idő: Budapest, 1918/?. A harmadik katonai felmérés eredeti, színes kéziratos szelvénylapjának az első világháború alatt szükségessé vált egyszínű sokszorosítása feketenyomatként. Domborzatábrázolása: csíkozás 100 és 20 m-es szintvonalakkal és magassági adatokkal / méterrendszerben /. Területét tekintve a 4569/2. sz. szelvény a Munkács feletti 4569 sz. 1 : 75.000-es térkép / Szerednye / jobb felső negyedének felel meg.

4. 4569 SZEREDNYE. Méretarány 1 : 75.000. Megjelenési hely és idő: Wien, 1907/1910. 1903- 5. évi helyszíni helyesbítés / térképrevízió / alapján. Részlegesen megújítva 1910. VI. 16-ig. Az 1894. évi jelkulcs szerint. A harmadik katonai felmérés 1 : 25.000-es méretarányú eredeti, színes kéziratos szelvénylapjaiból levezetett / kisebbített / térkép. Domborzatábrázolása: csíkozás 100 és 50 m-es szintvonalakkal és magassági adatokkal. Észak felől a 4469 / Nagyberezna / , kelet felől a 4570 / Szolyva / , dél felől a 4669 / Munkács / , nyugat felől

a 4568 / Ungvár / szelvény csatlakozik.

5. MAGYARORSZAG NÉPRAJZI TÉRKÉPE A NÉPSŰRŰSÉG ALAPJÁN. Szerkesztette gróf Teleki Pál. Méretarány 1 : 1.000.000. Megjelenési hely és idő: Budapest, 1919. Az 1910. évi népszámlálás alapján. A korábbi néprajzi térképek figyelmen kívül hagyták a népsűrűséget, s a sűrűn lakott területeket éppúgy színezték, mint azokat, amelyeknek lakossága igen gyér. Ez az olvasóban hamis benyomást kelt a nemzetiségi csoportok viszonylagos jelentőségét illetőleg. Teleki Pál térképe egyszerre néprajzi és népsűrűségi térkép. Minden négyzetmilliméternyi színes felület loo lakost jelent az illető nemzetiség megállapított színében. A fehér részek a viszonylagosan lakatlan, elszórt lakosságú területeket jelképezik. Azonban e gyéren lakott hegyvidékek, erdőségek, puszták, mocsaras vidékek lakossága is ábrázolva van a legközelebbi nagyobb község lakosságának színfoltjában. Emiatt viszont a térkép néprajzi határok kijelölésére nem alkalmas, hiszen a térképen nem mindig van pontosan azon a helyen, ahol a valóságban. - 1910-ben a rutén lakosság száma 464.259 volt. Rutének azonban nemcsak a négy kárpátaljai megyében, hanem Zemplénben, Sárosban, Szepesben, sőt - török hódoltság utáni telepesekként - Bács-Bodrogon, Pozsegában és Szerémben is éltek. - A térkép a párizsi béketárgyalásokon a vörös színnel kiemelt magyarság szembezők volta miatt a francia c a r t e r o u g e / vörös térkép / nevet kapta.

6. 4872. VELIKÝ BOČKOV. Méretarány 1 : 75.000. Megjelenési hely és idő: Praha, 1930 körül. Hetedik kiadás. A harmadik katonai felmérésből származó régi fekete nyomású bécsi lapnak cseh és román névrajzzal ellátott változata. Domborzatábrázolása: csíkozás loo és 50 m-es szintvonalakkal és magassági adatokkal. A szelvénylap alsó, nagyobbik része Romániához tartozó területet ábrázol Máramarosszigettől délkeletre. Az alsó ~~szelvény~~ jelmagyarázat cseh és román nyelven, a jobb sarokban a csatlakozó térképlapok vázlata.

7. 4770. KISPALÁD. Méretarány 1 : 75.000. Megjelenési hely és idő: Budapest, 1931 után. A harmadik katonai felmérésből származó régi fekete nyomású bécsi térképnek magyar névrajzzal ellátott változata. Az ábrázolt területnek délnyugati, Magyarországon maradt része 1931-ben a helyszínen helyesbítve.

8. 4770. KISPALÁD. Méretarány: 1 : 75.000. Megjelenési hely és idő: [Berlin], 1940 december. Különleges kiadvány, csak szolgálati használatra. A 30-as évek végén Budapesten kiadott Kispalád térkép háromszínű változata / vizek kék, erdők zöld, síkrajz és domborzat barna színnel /. A német Gauss-Krü - ger-hálózat öt kilométerenként ki van húzva. A sztereografikus magyar hálózat a térkép keretén van bejelölve. A térkép kiadását a német szárazföldi haderő vezérkarának haditérképészeti és geodéziai osztálya rendelte el 1940 szeptemberében. Ennek megértéséhez emlékezetünkbe kell idéznünk, hogy a Szovjetunió rajtaütésszerű megtámadását előkészítő Barbarossa-terv / Fall Barbarossa / kidolgozásához a német hadvezetőség 1940. július 21-én fogott hozzá, s a kész tervet 1940. december 18-án hagyták jóvá. Ehhez volt szükségük a németeknek a hadászati szempontból rendkívül fontos Kárpátalja térképeire is. / Gondoljunk csak Királyháza vasúti csomópontjára, ahol a Csap és Szatmárnémeti felől jövő vonalak találkoznak, s a vasút Körösmező felé vezet

tovább. / 1940-ben a német vezetés még nem ismerte, milyen álláspontra helyezkedik majd a szovjet elleni háborúval kapcsolatban a magyar kormány. Ezért mindenre felkészült a térképpel való előlátás terén is.

9. 4571. ÜKÖRMEZŐ. Méretarány: 1 : 75.000. Megjelenési hely és idő: Wien, 1907. A harmadik katonai felmérésből származó fekete nyomású lap. 1903-04. évi helyszíni helyesbítéssel / térképrevízióval /.

10. 4571. VOLOVÉ. Méretarány: 1 : 75.000. Megjelenési hely és idő: Praha, 1924. A harmadik katonai felmérésből származó fekete nyomású bécsi lap változata 1924. évi részleges helyesbítéssel. A névrajz még magyar.

11. 4571. VOLOVÉ. Méretarány: 1 : 75.000. Megjelenési hely és idő: Praha, 1930 után / negyedik kiadás /. A harmadik katonai felmérésből származó, fekete nyomású bécsi lap továbbfejlesztett változata csehesített névrajzzal és zöld erdőjelöléssel.

12. 4771. ŤAČOVO. Méretarány: 1 : 75.000. Megjelenési hely és idő: Praha, 1931. A harmadik katonai felmérésből származó régi fekete nyomású bécsi térkép részlegesen helyesbített változata. / A tartomány térképi megjelölése: Země Podkarpatoruská. / A névrajz még változatlanul magyar.

13. 4771. TĚCSŮ. Méretarány: 1 : 75.000. Megjelenési hely és idő: / Berlin /, 1940 december. Különleges kiadvány, csak szolgálati használatra. Az 1930-as évek végén Prágában kiadott Ťačovo térkép háromszínű változata. A német Gauß-Krüger-hálózat öt kilométerenként ki van húzva. A cseh hálózat a térkép keretén van bejelölve. A térkép keletkezésére vonatkozólag l. a K i s - p a l á d térkép német változatáról mondtattak.

14. KÁRPÁTALJA OROSZORSZÁG CSR. Méretarány kb. 1 : 550.000. Megjelenési hely és idő: valószínűleg Prága, 1930-as évek. Hatásvonalas. Névrajza cseh nyelvű. Az Országos Idegenforgalmi Szövetség / Užhorod-Ungvár / magyar nyelvű képes prospektusának egyik oldalán található. A kísérő szöveg ismerteti a tartomány földrajzát, néprajzi viszonyait / az 1930. évi népszámlálás alapján /, turisztikai nevezetességeit és közlekedését.

15. UGOCSA MEGYE TÉRKÉPE. Tervezték Szabó István és Glaser Lajos. Rajzolta Gerő László. Méretarány: 1 : 100.000. Megjelenési hely és idő: Budapest, 1937. / Szabó István: Ugocsa megye című népiségtörténeti monográfiájának IV. sz. térképmelléklete. / Készült Klösz György és Fia Térképészeti Műintézetében Budapesten. Igényes kiállítású, négy színnyomású térkép, a domborzatábrázolás kiegészítve százméterenkénti szintvonalakkal. Műfaját illetően településtörténeti térkép a magyarság megjelenésétől a XVIII. század második feléig, az úrbérrendezésig. Más-más betűtípussal vannak jelölve a ma is fenálló helységek, az eltűnt helységek, a hegységek, a vízrajzi nevek, a forduló- / calcatura-, nyomás- / nevek / azaz a nyomásos gazdálkodási rendszerben a faluhatár azonos művelésű részeinek nevei /, a dűlőnevek. A nevek alatt olvasható számok az első előfordulás évét jelölik. - A történelmi Ugocsa vármegye északi, nagyobb részét Trianon Csehszlovákiának, délkeleti sarkát Romániának ítélte oda. A Magyarországon maradt, csekély, lakatlan területet Szatmár, Ugocsa és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyébe osztották.

16. KÁRPÁTALJA TURISTA ÉS IDEGENFORGALMI TÉRKÉPE.

Kiadja az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal és a Magyar Turista Egyesület. Méretarány: 1 : 300.000. Rajzolta: Schudich és Mester Budapesten 1939 júniusában. A rajzolás idején az Északkeleti-Kárpátok gerincén húzódott a lengyel-magyar határ. / A domborzatábrázolás csupán magassági adatokra szorítkozik. Saját színükkel érzékelteti a jelzett turistautakat. Feltünteti a MTE menedékházakat. - Csupán gyorssegélyként, szükségmegoldásként értékelhető. Figyelembe kell vennünk, hogy még e terület legszebb, legvonzóbb tájának, a Máramarosi-havasoknak a turistaélete is megkésve bontakozott ki azt követően, hogy 1887-ben megnyílt a Máramarossziget-Rahó-Kőrösmező-Mikulicsin-Delatyn vasútvonal. A Magas-Tátra kényelmes felkeresését megkönnyítő Kassa-oderbergi vasút összes vonala már 1872-ben át volt adva a forgalomnak.

17. KÁRPÁTALJA. Méretarány: 1 : 200.000. Megjelenési hely és idő: Budapest, 1940. Második kiadás. Alap: a bécsi 200.000-es térkép. A turista- és idegenforgalmi adatokat a Magyar Turista Egyesület szolgáltatta. Az északkeleti sarokban táblázatok és vázlatok: A térkép névírása; Közigazgatási beosztás; Éghajlat és erdőbirtokok; Rövidítések; Vasúti és közúti közlekedés Kárpátaljára; A legfontosabb jelek magyarázata. A jelzett turistautak saját színükkel vannak feltüntetve. A szlovák, lengyel főkörmányzósági, szovjet és román határ mentén tilos terület / határsáv / húzódik. A szép kiállítású térkép mintául szolgált a Székelyföldet / 1942. / és a Radnai-havasokat / 1942. / ábrázoló 200.000-es térképekhez, amelyeket ugyancsak a Honvéd Térképészeti Intézet adott ki.

18. 4770 NY. NAGYSZÖLLŐS. Méretarány: 1 : 50.000. / Az ilyen méretarányú, "egységes csapattérkép"-nek mondott lapokkal 1941-ben kezdték ellátni a honvédséget. / Megjelenési hely és idő Budapest, 1941. Felmérte és rajzolta: v. Tanay István őrnagy, Hegyi Gábor százados, Károssy István alezredes, Balkay Jenő százados. Megújítás légi fényképek alapján: 1941. 1941. évi jelkulcs. Sík- és névrajz fekete, domborzat barna, vizek kék, növényzet zöld színnel. Domborzatábrázolás: 50 és 10 m-es szintvonalakkal, újfajta színárnyalással, eséstüskével és magassági adatokkal. A térképlap nyugati szegélyén a térképjelek magyarázata, lejtőmértékek, domborzati áttekintés, példa a négyzetmutató használatához. Magas színvonalú, kiváló munka.

19. MÁRAMAROS MEGYE. Méretarány: 1 : 300.000. Megjelenési hely és idő: Budapest, 1943. / Bélay Vilmos: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig című település- és népiségtörténeti értekezés mellékleteként. / A M. kir. honvéd Térképészeti Intézet nyomása. Egyszínű, szerény kiállítású. Műfaját tekintve településtörténeti térkép, amely külön jellel különbözteti meg a XIV. század előtti, a XIV., XV. és XVI-XVII. századi településeket, feltünteti a várakat vagy erősségeket, sóbányákat és a közigazgatási határokat.

20. 4469 K. LYUTA. Méretarány: 1 : 50.000. Megjelenési hely és idő: Budapest, 1944. Ideiglenes kiadás / a javított bécsi 75.000-es térkép nagyítása /. 1923. évi jelkulcs. Helyesbítés: 1943. Helyszínen helyesbítette: Salgai Antal százados. Domborzatábrázolása: csíkozás, 100 és 50 méterenként szintvonalakkal, magassági adatokkal. Az erdők hozzávetőleges helyzetét zöld szín mutatja.

21. KÁRPÁTALJA. Méretarány: 1 : 200.000. Megjelenési hely és idő: Budapest, 1944. Harmadik kiadás. Néhány részletben különbözik a második kiadástól: a./ Erdély felé eltűnt a román határ. b./ Megszűnt a tilos terület sávja. c./ Számos idegen eredetű hegynévet megmagyarítottak: Csorna Hora > Fekete havas, Javornik > Javoros, Hoverla > Hóvár, Kraszna > Szépvavas, Popadja > Papágya, Pop Ivan > Iván-havas, Szinyák > Kék lő, Sztoch > Asztag, Szvidovec > Fagyalos, Vihorlát > Viharlátó, stb. d./ A Légió - hágó - t, amely az első világháborúban a központi hatalmak oldalán harcoló lengyel légióra emlékeztetett, T a r a c - h á g ó - r a keresztelték, stb.

22. AZ ERDŐS-KÁRPÁTOK TÚRAÚTVONALÁNAK TÉRKÉPE / orosz nyelven /. Méretarány: 1 : 300.000. Megjelenési hely és idő: Moszkva, 1956. Tájolása: észak-északnyugat. A Kárpátoktól északra fekvő területeket is ábrázolja Gyeljatynnal bezárólag. Felünteti a turistalétesítményeket. A melléktérképről kitűnik, hogy a túraútvonal kiindulópontja Lvov. Végpontja Ungvár. Közbülső állomások Kárpátalján: Körösmező, Alsószinevér, Toronya, Volóc, Szolyva, Munkács, Szerednye. / Hasonlít a magyar országos kék-túra útvonalhoz. /

23. KÁRPÁTALJA TÚRAÚTVONALÁNAK TÉRKÉPE / orosz nyelven /. Méretarány: 1 : 300.000. Megjelenési hely és idő: Moszkva, 1956. Tájolása: észak-északnyugat. A melléktérképről kitűnik, hogy a túraútvonal kiindulópontja Lvov. Végpontja Ungvár. Közbülső állomások Kárpátalján: Körösmező, Rahó, Nagybocskó, Técső, Huszt, Nagyszöllős, Beregszáz, Munkács, Szerednye. Az útvonalról le lehet térni a Bliznicára és a Hoverlára, valamint Alsószinevérré.

24. DZENDZELIVSZKIJ: A KÁRPÁTALJAI TERÜLET MAI KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA / ukrán nyelven /. Méretarány: nincs megadva / számításom szerint kb. 1 : 722.000. / . Megjelenési hely és idő: Uzsgorod, 1958. Kárpátalja kétkötetes ukrán nyelvjárási atlaszának első kötetében jelent meg a 212 kutatópont feltüntetésével. A körzeti székhelyek és a főbb folyók neve megírva. Domborzatábrázolás nincs.

25. DZENDZELIVSZKIJ: A KÁRPÁTALJAI TERÜLET RÉGI KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSÁNAK TÉRKÉPVÁZLATA / ukrán nyelven /. Méretarány: nincs megadva / számításom szerint kb. 1 : 722.000. / . Megjelenési hely és idő: Uzsgorod, 1958. Kárpátalja kétkötetes ukrán nyelvjárási atlaszának első kötetében jelent meg a 212 kutatópont feltüntetésével. Az előbbi térkép közigazgatási beosztása helyett az egykor Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegye / zsupa / területét jelöli. A nyelvjárási jelenségek határa gyakran esik egybe a régi megyehatárokkal. A vármegyék valamikor államocskák voltak az államban.

26. BEREG VÁRMEGYE A XIV. SZÁZAD ELEJÉIG. Tervezte Györffy György. Méretarány: 1 : 250.000. Megjelenési hely és idő: Budapest, 1963, 1966, 1987. / Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című munka I. kötetének térkép-mellékleteként. / Áttekintő történeti megyetérkép, egyszerű, egyszerű kivitelben. Feltünteti azokat a helységeket, vizeket, hegyeket, erdőségeket, amelyekre az Árpád-korból és az Anjou-kor elejéről adat van a forrásokban. A megyetérkép elkészítésében Reuter Camillo erdőmérnök volt Györffy György segítségére.

27. KÁRPÁTALJAI TERÜLET / ukrán nyelven /. Méretarány: 1 : 750.000. Megjelenési hely és idő: Kijev, 1969. Közigazgatási térkép-vázlat. Ukrajna huszonhatkötetes helytörténeti sorozatának Kárpátalját tárgyaló 788 oldalas kötetében jelent meg a 8-9. oldalon. A soknemzetiségű Szovjetunióban a zökkenőmentes, zavartalan közigazgatás, közlekedés, postaforgalom stb. nélkülözhetetlenné teszi az államszövetségben belül az egységes, orosz földrajzinév-használatot. Ezért készülnek a térképek is orosz névrajzzal. A helyi lakosság részére szóló munkák azonban a népnyelvén adják meg a földrajzi neveket is. Így pl. Kárpátalja ukrán nyelvű térkép-vázlatán az orosz B e r e g o v o "Beregyszász" helyett az ukrán B e r e h o v e, az orosz V i n o g r a d o v "Nagyszőlős" helyett az ukrán V i n o h r a d i v, az orosz M u k a c s e v o helyett az ukrán M u k a c s e v e, az orosz R a h o v helyett az ukrán R a h i v stb. van írva. Ungvár neve oroszul U z s g o r o d, ukránul U z s h o r o d.

28. KÁRPÁTALJA. TURISTAVÁZLAT / orosz nyelven /. Méretarány: nincs feltüntetve / számításom szerint kb. 1 : 365.000. /. Megjelenési hely és idő: Moszkva, 1970. A vázlat 24 útvonalat ajánl autóbuszos, gyalogos és síelő túracsoportok, valamint önálló túrázók számára. A terület nevezetességeit 19 rajz szemlélteti.

29. VERHOVINA. TÚRAÚTVONALAK / orosz nyelven /. Megjelenési hely és idő: Moszkva, 1974. Méretarány: nincs feltüntetve / számításaim szerint 1 : 150.000 /. Az össz-szövetségi 531.sz. gyalogtúra- és 521.sz. sítúraútvonalat tünteti fel Ökörmező, Toronyai-háhány, Vereckei-háhány, Volóc környékén. Domborzatábrázolása kezdetleges, magassági adatok ritkák.

30. A HAVAS KÁRPÁTOK. TÚRAVÁZLAT / orosz nyelven /. Méretarány: nincs feltüntetve / számításaim szerint 1 : 250.000/. Kiadási hely és idő: Moszkva, 1974. Az össz-szövetségi 714.sz., valamint a fordított útirányú 715.sz. túraútvonalat ábrázolja Körösmező, Rahó, Nagybocksó, Kabolapolyána, Aknaszlatina, Taracköz, Királymező, Técső, Huszt, Nagyszőlős, Beregszász, Munkács útbaejtésével. Az útvonal megtételére húsz napot számítanak. Különösen ajánlják a téli túrázást.

31. KÁRPÁTALJAI TÚRAÚTVONALAK: KÁRPÁTALJAI ALPESI SÍÚTVONAL. A KÁRPÁTOK BÉRCEIN. A KÁRPÁTALJAI CSERNOGORA / a Hoverla környékén /. Orosz nyelvű turistavázlat. Megjelenési hely és idő: Moszkva, 1975. Méretaránya nincs megadva / számításaim szerint kb. 1 : 150.000 /. Az össz-szövetségi 407 /105/ .sz. téli túraútvonal és a 352.sz.nyári túraútvonal áthalad Kárpátalja legfestőbb vidékein, Körösmező, Rahó, Királymező / Uszty-Csorna / környékén. Ezeket a túravonalakat ábrázolja a turistavázlat. Domborzatábrázolása kezdetleges, magassági adatok ritkák.

32. KÁRPÁTALJA, TURISTAVÁZLAT/ orosz nyelven /. Méretarány: nincs feltüntetve / számításom szerint kb. 1 : 333.000 /. Megjelenési hely és idő: Moszkva, 1982. A turistalétesítmények feltüntetésével, a hátlapon rövid útikalauzzal. A nevezetességeket 5 fénykép, Ungvár belvárosát térkép-vázlat mutatja be. A turistavázlat domborzatábrázolása kezdetleges. / E turistavázlat lényegében azonos tartalommal már 1975-ben megjelent. /

33. KÁRPÁTALJA. TURISTATÉRKÉP / orosz nyelven /. Méretarány: 1 : 300.000. Megjelenési hely és idő: Moszkva, 1984. Domborzatábrázolása 100, néhol 50 m-es szintvonalakkal, színárnya-

lással és ritka magassági adatokkal. A turistalétesítmények feltüntetésével, rövid turistakalauzzal, öt fényképpel a vidék nevezetességeiről, Ungvár belvárosának térképvázlatával. Jelentős előrehaladás az igazi turistatérkép felé.

34. KÁRPÁTALJAI TERÜLET /orosz nyelven /. Méretarány: 1 : 400.000 . Megjelenési hely és idő: Moszkva, 1986. Közigazgatási térkép a 13 körzet / rajon / és valamennyi helység feltüntetésével. Jelöli a közlekedési vonalakat, és megad néhány magassági adatot.

35. UKRÁN-KÁRPÁTOK. TURISTAATLASZ/ orosz nyelven /. Megjelenési hely és idő: Moszkva, 1987. Terjedelme: 152 oldal. Törzssanyagát 40 db 1 : 250.000-es méretarányú többszínnyomású térképszelvény alkotja. Az ábrázolt terület Kárpátalján kívül kiterjed az Északkeleti-Kárpátok külső oldalára és a Kárpátok előterére is / Lvov-Lemberg, Szambor, Turka, Drogobics, Truszkavec, Sztrij, Kalus, Ivano-Frankovszk-Sztanyiszlav, Kolomija, Otinja, Nadvornaja, Jaremsca, Dolina, Vigoda, Mizunka-völgy, Szkole, Csernovci stb. környéke /. Az atlasz tehát egységes felfogásban mutatja be Kárpátalját, az egykori Kelet-Galíciát és Észak-Bukovinát. A turistaatlasz első harmada természeti földrajzi, gazdaságföldrajzi és turistaföldrajzi felvilágosításokat nyújt térképvázlatok, grafikonok, táblázatok formájában. Témák: hegy- és vízrajz, közigazgatás, légitforgalom, vasúti és autóbusszforgalom, éghajlat, levegőtérviszonyok, csapadék, hótakaró, szél, lavinaveszély, kőpatkok, árvízveszély, növényzet, mérges növények, állatvilág, természetvédelmi területek, turistaszervezetek, turistaházak, szállodák, kempingek, turistaútonalok, kirándulási útonalok, gyógyüdülőhelyek, lakossági üdülőházak. Az atlasz középrészét kitevő 1 : 250.000-es térképszelvényeket szelvénybeosztási vázlat teszi áttekinthetővé. A többszínnyomású térképszelvények sokoldalú információt adnak a helységek és tájak földrajzáról és nevezetességeiről. Az alkalmazott egyezményes jeleket az atlasz végén, valamint külön lapon, lazán mellékelt jelmagyarázattal lehet feloldani. A domborzatábrázolást százméterenkénti szintvonalakkal egészítették ki. Magassági adatok ritkák. Az atlasz utolsó harmada a területenként betűrendbe sorolt nevezetességek jegyzékéből, néhány város / Lvov, Truszkavec, Drogobics, Ungvár, Munkács, Ivano-Frankovszk, Kolomija, Csernovci / térképvázlatából, jelmagyarázatból és földrajzinév-mutatóból tevődik össze. A turistaatlasz 56 ezer példányban jelent meg. Ára 3 rubel. Magyarországon 218 forintért árusítja a Gorkij Könyvesbolt. Jellegét tekintve az ismertített turistaatlasz azokkal az országjáró atlaszokkal vethető össze, mint a budapesti Kartográfiai Vállalattól kiadott Balaton, Nyugat-Magyarország / 1974 / és A Duna-kanyar és környéke / 1979 / atlasz. Értékes munka.

Befejezésül meg kell még említenem azt, hogy a Szovjet Hadseregben 25 ezres, 50 ezres, 100 ezres, 200 ezres, 500 ezres és 1 milliós méretarányú térképek vannak rendszeresítve. Ilyen méretarányú modern szovjet katonai térképek ábrázolják tehát Kárpátalja területét is. Azonban a Szovjetunióban - akárcsak a varsói szerződéshez tartozó többi államban is - a katonai térképeket titkosan kezelik, és szabad forgalomba nem bocsátják őket. A szovjet természetjárók afféle közigazgatási és turista térképeket használnak, amilyeneket előadásomban bemutattam.

/ Elhangzott 1988. március 16-án /

SZÜV kereskedelem - LIZING

A SZÜV COMPUTER-M országos hálózatán keresztül komplex szolgáltatásaink keretében biztosítjuk ügyfeleinknek a számítástechnikai berendezések, eszközök és tartozékok, valamint az alap és alkalmazói szoftverek forgalmazását és bérbeadását (lizing).

A SZÜV Ügyfélszolgálati Iroda kereskedelmi és szolgáltatói hálózatát örömmel bocsátjuk az Önök rendelkezésére. Vásárolhat nálunk professzionális mikro-számítógépeket is. A segítségünkkel kiválasztott berendezéseket beszerezzük és jótállással üzembehelyezzük.

COMPUTER-M Irodáinkban a kisegítő eszközök, a csatlakozó egységek (perifériák) széles kínálatából választhat.

MONITOROK ÉS TERMINÁLOK - MEREV-
LEMEZES- HAJLEKONYLEMEZES, MÁGNES-
SZALAGOS HÁTTÉRTÁROLÓK - NYOMTA-
TÓK. (Nagy sebesség - levélminőség -
grafikai megjelenés).

Fordító, adatbáziskezelő, szövegszerkesztő, képernyőkezelő, nyelvtanító programok.

COMPUTER-M irodáink alkalmazói szoftverei segítenek Önnek! Adathordozók, tartozékok többféle méretben és változatban! Stakkönyvek árusítása!
A SZÜV Nyomda által gyártott papíralapú adathordozók forgalmazása!

Egyre népszerűbbé vált a használtcikk forgalmazás! Mindig készen állunk, hogy megbeszéljük Önnel a számítástechnikával kapcsolatos ötleteit, gondjait kívánságait!

Számítástechnikai szakemberek, hozzáértő mérnökök és magánfelhasználók részére szoftverek a COMPUTER-M-ből!

KÖZPONTI KERESKEDELMI IRODA: 635-387

